

ХЫПАР

1997 җулхи январен
30-мешенче тухма пусланя

35(905) №,
2015,
сентябрь / аван,
5
Хакё
ирекле

16+

ҖАВАШ ХЕРАРАМЕ

ҖАЛТАР ҖУПСИ

Хаҗата электронла адреспа та җыру җырма пултаратар: zuwxeraram@mail.ru.

Чаваш юрри-кёвви Раҗсейёпех янәратар

Сергей ПАВЛОВ,
Чаваш
Республикин тава
тивёслё артисчё

Җулсем иртнёсемён җам-раҗ чухне туса ёлкёреймен ёҗсемшён чун ыратать. Арҗыннан йываҗ лартмалла, җурт хяпартмалла, ывал-хёр җитёнтермелле теҗсё. Хваттер илне-ха, җапах хам аләпа пурт җёклемешён үкёнетёп. Халё ёҗ пулсан укҗа-тенкё җитерей-месси хяратать. Патшаларан кивҗен илсен – таварса парасси. Җаванпах мён пуррипе җырлахма тивет.

Пёчёкрёнех моряк пулма ёметленнё, анчах куҗ начар курни ура хучё. Халё парахутпа тёнче курса җурёттём. Тёрёсципе, эплё чикё леш ёнче те пулса курман. Малтан җула тухмаҗкан пустаранма пусланя та ёсе пула тухса каяйман. Каҗал Питёре кайса килтёмёр. Мёншён ют җёршывсем илёртеҗсё-ши пире? Раҗсейре те курмалли тем чухлех. Музейсем мёнле пуян пирён. Унти экспонатсен хакне укҗапа та виҗеймён. Эплё, җанах, Питёртен тёлёнсе таврантам. Шупашкарта та хитре ырән нумай. Шалта хамар җёршывшан манаслах туйамё тапса тарать.

Ятарла пёлү илмен җынсем сцена җине антәлли, концертсене хутшанни пашархантарать. Җакя, паллах, культура шайне антарать.

Халәх умне тухмалли җи-пуҗ тавра каласатпар. Эплё, тёслёхрен, классика стильне суйласа илне. Җаканшан мана сивё сәмах каласан туйанмасть. Сцена җинче хёрарамсем вярәм кёпе тәханни килёшет. Кёлетки хитре пулсан уҗа җи-пуҗ суйланашан та хёре ятламалла мар ахар.

Сцена җине тухаканан стилистсемпе канашлани ытлашши пулмё. Вёсен сёнёвне шута илмелле. Хайён ёсне пёлекен ниме юрәхсәр канаш памё. Мода хыҗсан хавалама йывар. Суйлама пёлсен йүнё кёпе те килёшүллё куранать.

Культура тытамёнче цензура аталантарас килет. Җакя пире җёршыв, тёнче шайне тухма пулашё. Чавашсен юрлас-ташлас асталәхё авалтанпах аталанса пына. Наци җи-пуҗё те хайнеевёрлё. Тёрри-эрешё мёне тарать! Пирён ытти халәха катартамалли пур. Эпир пысак сценана тивёслё. Пуласлахра Раҗсей телекуравёпе, радиовёпе чаваш юрри-кёвви янәранине илтес килет.

● Вёренү җулён пуҗламашёнче
шкулсенче паттарлаҗ
урокёсем иртрёҗ **3 стр.**

● Вильаха аҗта кирлё –
унта пусма юрамасть **5 стр.**

● Качакана пулашас тесен.
Йуҗкашман җуралать.
Сыпа ыратсан... **8 стр.**

● Вярҗя туптаня юрату **9 стр.**

М. ТУМАЛАНОВА сәниҗерлөкё.

Ак җитрё... сентябрь

«Ак җитрё сентябрь, илемлё сентябрь. Илемлё сентябрь – мёнпур таврара...» – пёлү кунё ячёпе ирттерекен саванасла линейкара шкул урати урла пёрремёш хут каҗакансем калакан савя йёрки ачаран асамра җирёпланнё. Тин җеҗ каникул пусланнәччё. Умра вёсё-хёррисёр вярәм җу кунёсемччё. Акя вёсем сисёнмесёрех иртрёҗ те... сентябрь җитсе те тачё.

Чәннипех те илемлё вәл. Часах акя тёнче те ылтан айне пулё. Унсәр пуҗне җак уйах илемё – унан пёрремёш кунё. Шапах 1-мёшёнче пётём тёнче чечекпе шура хяю айне пулать тейён. Кашниех школа юратна вёрентекенне тепёр хутчен тёлпулна ятпа саламлама, тантәшёсене курса епле ирттернине каласа катарта васкать. Пёрремёш класа каякансемшён уйрамах пысак уяв вәл. Шапах чи

кёҗённисем – җак кун пуринчен те илемлисем.

Ытларикун республикари мёнпур шкул аләкёсене яр! уҗса арҗын ачасемпе хёрачасене, яшсемпе пикесене пёлү тёнчине йыхравларё. Республикари 470 шкулта каҗал 127 пине яхан ача вёренё. Пёрремёш шанкарав вунвиҗ пин ытла ача валли янәрарё.

2015-2016 вёренү җулёнче республикара пурё 1 пин ытла вёренү учреждениё ёслё. Вёсенче 265,4 пин ачапа җамрак вёренё, хушма пёлү илё. Җаван пекех җак эрнере республикари ача сачёсене җурекен 70,7 пин шапәрланшан та җёнё султаләк пулсанчё. РФ вёренү җинчен калакан җёнё саккунёпе килёшүллён малашне ача сачёсем те патшаләх стандарчёпе ёслеме тытанёс.

Татьяна НАУМОВА.

ҖАНТАЛАК

кәнтәрла җёрле

05.09	+ 17	+ 12	■
06.09	+ 18	+ 15	■
07.09	+ 18	+ 17	■
08.09	+ 20	+ 13	■
09.09	+ 19	+ 12	■
10.09	+ 18	+ 11	■
11.09	+ 16	+ 10	■

ҖЫРАНТАРУ 2016

«Хыпара» – кашни җемьене!

Сентябрён 1-мёшёнчен Раҗсей почтин мёнпур уйрамёнче «Хыпар» Издательство җурчён хаҗат-журнално 2016 сулан I җурринче илсе тамашкан җырантарасчё:

«ХЫПАР» 625,62 тенкё, җырантару индексё – 54800.

«ХЫПАР» – ёрнекун 325,92 тенкё, җырантару индексё – 78353.

«ҖАВАШ ХЕРАРАМЕ» – 343,8 тенкё, җырантару индексё – 11515.

ПИРӐН ХӐНА

Чӑваш юррисем. Темӑн тӑрлӑ хитре сӑвӑсем. Тӑлӑнмелле илемлӑ сӑмах саврӑнӑш-ӑсем. Сӑнӑ пурнӑс кӑввисемпе пӑрле сӑм авалхи сӑмӑсем те илтетпӑр. Вӑсем ӑмӑртен ӑмӑре куґса паянхи куна ситнӑ. Ватти-вӑтти пӑччен чух та, ушкӑнна та, ӑсре те, каннӑ вӑхӑтра та юрласӑґе вӑсене. Ӑпӑ паллаштарас текен хӑрарӑм та – Людмила Селиванова-Унгерова – чӑваш юррисене кӑмӑллать.

иртрӑ ӑнтӑ, анчах сав самант ӑнер сес пулнӑ пек туйӑнать.

Сцена туртӑмӑ – асамлӑ. Вӑл пӑр вӑсӑмсӑр йыхӑратӑ, тархасласа чӑнет. Манӑн сасӑ уґа та янравлӑ пулнине малтан класс ертӑґи Т.Антонова, унтан ытти вӑрентекен асӑрхарӑ. Вӑсем чӑваш халӑх юррисене сывӑх кӑвӑ-сӑмӑллӑскерсене пӑрин хыґґан теприне юрлама сӑнчӑґ. Ял-йышра «Палтиел шӑп-чӑкӑ» теме тытӑнчӑґ. Шкул директорӑ Р.Минева тӑрлӑ конкурса хутшӑнма ыра сӑнӑсем паратчӑ. Сапла района парнесем сӑнсе илме пуґларӑм. Шкул ачине ураґ нимӑн те кирлӑ мар вӑт.

Килте ирӑн-каґан радио илтеттӑм. З.Селиванова пӑччен юрланисене килӑштереттӑм. Пӑртре пӑрле юрлаттӑмӑр. Пирӑн хушаматсем те пӑр пек пулӑран, хӑт сурӑлса каям, чӑн-чӑн юрӑґ ятне илтесӑм килетчӑ.

Шупашкара, Ф.Павлов ячӑллӑ музыка училищине, кайрӑм. «Питӑ сӑмрӑк. Сасӑ сирӑплансе ситмен, – хак пачӑґ йышӑну комиссийӑнче. – Тен, дирижерсен класӑнче вӑренме килӑшетӑн?» – сӑнет дирижерсен класӑн ертӑґи, СССР патшалӑх премийӑн лауреачӑ Ф.Лукин композитор. «Манӑн юрлас килет», – пуґа сӑккесе пӑхма та вӑтантӑм. «Апла чӑваш халӑхӑн пӑр-пӑр юрине шӑрантарсамӑр», – каллех ман хута кӑрет

Виґӑ сул хыґґан пурнӑс сулӑ мана каллех музыка училищине илсе ситерчӑ. 1986 сулхи кӑркунне пире саран сӑнче ешерекен чечексем пек 50 сӑмрӑкра вокал уйрӑмӑнче вӑренмешкӑн тӑххӑрӑшне суйласа илчӑґ. Манӑн вӑрентекен питӑ ыра чунлӑ узбек хӑрарӑмӑ Р.Ахметбекова пулчӑ. Хӑй вӑхӑтӑнче «Шы-вармань» оперӑри Сарпи партине чи малтан юрласа чапа тухнӑ вӑл.

– Ӑмӑт ситрӑ. Тинех чӑн-чӑн юрӑґ пулса тӑтӑн-и?

– Чӑн та, виґсӑмӑш курс хыґґан Чӑваш патшалӑх юрӑпа ташӑ ансамбльне ӑсleme пытӑм. Сав хушӑрах музыка училищине ӑнӑґлӑ вӑренсе тухрӑм. Патшалӑх комиссийӑ консерваторие вӑренме кайма сӑнчӑ. Ӑпӑ хортах юлтӑм.

– Сисмесӑрех хӑр шутне те кӑтӑн ӑнтӑ...

– Училищӑре пӑр ушкӑнра вӑренекен Сӑмӑрле район ачине Ю.Унгерова качча тухрӑм. Ытарайми ачасем пӑрин хыґґан тепри сул тӑнчене килчӑґ. Вӑсене пула юратнӑ ӑсre те хӑвартӑм. Чӑваш юррине юратсах 2000 султа Чӑваш патшалӑх культурӑпа искусство институтне вӑренме кӑтӑм. Телейӑ хамран сӑкӑнсах сӑрерӑ тейӑн, вокал класӑнче мана РФ халӑх артисчӑ А.Зинкина вӑрентме тытӑнчӑ.

– Вӑреннипе кӑна сывлахран-им?

– Эстрада концерчӑсене хастар хутшӑнтӑм. Тӑват-

Чӑваш юрри – чун киленӑґе

– Кирек хӑш ӑрури хӑрсен хушшинче те: «Ӑпӑ юрӑґ пулатӑп», – тесе ӑмӑтленекенсем тӑлпуласӑґе. Санӑн юрӑґ пулас хушӑш хӑґан суралнӑ? Хӑр шутне кӑричченки пултарулӑх утӑмӑсем сӑнчен каласан та аванчӑґ.

– Паянхи хӑр-упраґ ӑпӑ мӑн каланине тӑрӑс ӑнланса ӑша илӑ-ши? Халӑ юррисем те пач расна-ске.

Сапах юрӑ – халӑхӑн пысӑк пуянлӑхӑ, сӑмахлӑхӑн чи вӑйлӑ аталаннӑ тӑсӑ. Ахаль мар ваттисем юрӑсӑр пурнӑґ та, савӑнӑґ та сук тенӑ. Чӑн та, юрӑра тӑван халӑхӑн хӑпӑртевӑе хуйхи, хушӑшӑе ӑмӑчӑ, юратӑ-вӑе курайманлӑхӑ сӑнарлӑ ӑкерӑнет.

Пуґласа хамӑран Палтиел клубӑн сцени сине ӑпӑ пӑрремӑш класра вӑреннӑ чухне «Шӑнкӑрч» юрӑпа тухнӑчӑґ. Купӑсӑсӑр, пӑччен шикленсе утрӑм халӑх умне. Сцена варрине ситме сур сухрӑм тейӑн. Пӑчӑ ура тӑп чарӑнса тӑнӑ ӑнтӑ, чӑтрет. Вӑтаннипе юрӑ сӑмахӑсене те манма пуґланӑ. Мӑн чухлӑ халӑх пӑхӑт тата? Юрласа ятӑм хайхи. Клубри сӑнсен сӑн-пичӑсем сурталчӑґ, куґсӑсем йӑл-йӑл хӑм сапаґсӑґе. Чунӑма тӑлӑнмелле туйӑм ӑшӑн-ӑшӑн сӑрхӑнса кӑнине туйӑтӑп. Вӑл мана вӑй-хал парать... Унтанпа миґе сул

Филипп Миронович. Ӑпӑ «Вӑс, вӑґ, кукук» юрра пуґларӑм. Манӑн сасӑ пӑлӑмри уґа кантӑксенчен хула урамне вирхӑнсе тухса Етӑрне сулӑ синех ситрӑ пулӑ, анчах композитор питӑ хӑвӑрт алиппе сулса илчӑ. «Чӑн, хӑрӑ юрӑґ пулма суралнӑ, – тӑтӑклӑн калалрӑ вӑл. – Кӑґал йышӑнма васкамӑпӑр. Вӑтам шкул хыґґан тӑрех пирӑн пата вӑсre килет».

– Пирӑн каласу йывӑр асаилӑе саврӑнчӑ-ске. Сапла вара вӑренме йышӑнмарӑґе. Тен, дирижерсен класне каймаллачӑґ...

– Пӑлместӑп. Куґ хуралса килчӑ. Урама тухрӑм та чӑлхе вӑсre тунсӑхлӑ та хурлӑхлӑ юрӑсем тӑрткелеме пуґларӑґе. Чун кӑтсе ситнӑ самантсенче юрӑ тус-юлташ пек, сӑн чӑрине вут хурса чӑтрет, ӑш-чике хӑсекен тунсӑха хӑвалать, сулӑ шанчӑк парать. Тӑван ялти школа таврӑнмарӑм ӑпӑ. Виґӑ сул Шупашкарта, сӑвӑсsem хатӑрленекен профтехучилищӑре вӑрентӑм. Пионерсен суртӑнче юрларӑм. Каґхи вӑтам школа «пиллӑк» паллӑсемпе пӑтертӑм. Яла та манмарӑм. Техучилище пуґлӑхӑсем мана пысӑк хисеп турӑґ: хӑрлӑ диплома Ленинградри пир-авӑр институтне вӑренме кайма направлени пачӑґ.

тӑмӑш курс хыґґан манӑн сасса Чӑваш патшалӑх академи симфонийӑн капеллинче тӑрӑслесе пӑхрӑґ те хорта юрлама йышӑнчӑґ. ЧР тава тивӑґґлӑ артисчӑе Е.Шевелевӑпа юнашар лартрӑґе. Хыґсра – ЧР халӑх артисчӑ А.Орлов. Кунта ЧР халӑх артисчӑ Т.Гурьева. Институтра вӑсем сӑнчен ӑпӑ рефератсем сыврӑнӑ, халӑ, акӑ, пӑр йышра юрӑсем шӑрантаратпӑр. Каярах халӑх умне юрӑ хыґґан юрӑпа хортан уйрӑм тухма пуґларӑм.

– Хисеплӑ ятсем пирки нимӑн те каласмарӑмӑр-ске.

– Пысӑк сцена сӑнче 20 сул юрлатӑп. Ку ыйтӑва мана тӑтӑшах параґсӑґе. Манӑн кунта Ф.Раневская сӑмахӑсемпе хуравлас килет: артистсене виґӑ ушкӑна уйӑраґсӑґе. Пӑрисем хисеплӑ ятсене тивӑґґнисем, вӑсене влаґрисем те, халӑх та юратать. Иккӑмӑшсене ӑнсӑртран, уйрӑмах – юбилей ячӑе, парса числасӑґе. Виґсӑмӑшӑсен нимӑнле ят та сук, анчах вӑсене халӑх юратать, хисеплет. Ӑпӑ юлашкисен йышне кӑретӑп пулӑ. Укӑнместӑп. Чӑваш тӑнчи сӑнчен тулли кӑмӑлпа юрлатӑп. Чӑваш юррисем – чун киленӑґе.

– Тавтапуґ. Пултарулӑх ӑґенче ситӑнӑсем сунатӑп. Герман ЖЕЛТУХИН.

Чирлисене сиплесӑґе

Кӑґалхи султалак уявсемпе пуян. Тӑван сӑршывӑн Аслӑ вӑр-сӑнче сӑнтернӑренпе 70 сул ситнине анлӑ уявларӑмӑр. Чӑваш автономии облаґне туса хунӑранпа 95 сул ситрӑ. Кунсӑр пуґне Ӑлӑк районне тепӑр хутчен йӑркелен-ӑренпе – 50 сул. Вырӑнти уявсем те пур – Мӑн Ямашри вӑтам шкул уґӑлӑранпа 130 сул ситрӑ.

Асӑннӑ школтан сӑк тапхӑрата 1688 ача вӑренсе тухнӑ. Вӑсен йышӑнче Надӑпа Аля Еремеевӑсем те. Иккӑшӑ те кун-сулне чирлисене сиплес ӑсre сыхӑн-тарнӑ. Аппӑшӑе йӑмӑкӑ нумай сул сиплев учрежденийӑсенче тимлесӑґе.

Паспорт сӑнче Алла тесе сывӑрӑнӑскерне ял халӑхӑ, ашӑ-амӑшӑ ачашӑн Аля тесе чӑнет.

Хитре те сӑпайлӑ хӑр шкулта лайӑх паллӑсемпе ӑлкӑрсе пынӑ. Шкулти общество меропрятийӑсенче хастарлӑхпа палӑрса тӑнӑ вӑл. Пионерсен отрячӑн вожатӑйӑ те, комсомол секретарӑ те пулнӑ, пултарулӑх ушкӑнне юрлама-ташлама сӑренӑ, спорт ӑмӑртӑвӑсенче те ыра тӑслӑх кӑтарнӑ.

1980 султа Мӑн Ямашри 8 сул вӑренмелли школтан 32 ача вӑренсе тухса тӑрлӑ сӑре саланнӑ. Аля Еремеева тантӑшӑе Людмила Фроловӑпа Канашри медицина училищине сул тытнӑ. Ачаранпа ӑмӑтленни пурнӑґа кӑнӑ темелле.

Нумай сул тӑрӑшса ӑсленӑшӑн тӑрлӑ хисепе тивӑґснӑ вӑсем. Алла Леонидовнӑна «Сывлӑх сыхлавӑн отличникӑ» паллӑпа числанӑ.

Геннадий САВЕЛЬЕВ.

Раґсӑей Президентчӑ чӑваш хӑрарӑмне суралнӑ кунпа саламланӑ

90 сул каялла килнӑ вӑл сӑкӑ сулӑ тӑнчене. Ирех ашӑ-амӑшӑн хӑттисӑр тӑрса юлӑнӑскерне Мӑн Вылӑ ялӑнче пурӑнакан тӑванӑ хӑй патне илнӑ.

Вӑрґа пуґланнӑ сул Феодосия, хӑре сапла чӑннӑ, 16 тултарнӑ. Ыттисемпе пӑрлех мирлӑ пурнӑґа сыв-хартассишӑн сӑрне-кунне пӑлмесӑр ӑсленӑ – колхоз валли вутӑ хатӑрленӑ, каярахпа завода выр-наґнӑ. Пулас мӑшӑр-ӑе шӑпах асаплӑ сӑк сулсенче паллашнӑ хӑр. Сӑмрӑксем 1953 султа пӑрлешсе Мӑн Вылӑрах тӑпланнӑ. Семье 5 ача суралнӑ. Ӑґ ветеренӑ Феодосия Димитриева паян 17 мӑнкупе тата вӑсен 20 пекпике савӑнать.

Сӑк кунсенче хисеплӑ хӑрарӑм килне сумлӑ хӑнасем пуґтарӑнчӑґ: 90 сул тултарнӑ ятпа Феодосия Димитриевӑна Ӑлӑк район пуґлӑхӑн социаллӑ ыйтусемпе ӑслекен сӑмӑ Эдуард Николаев, районти халӑха социаллӑ хӑтлӑхе

тивӑґстерекен пай специалист-эксперчӑ Дина Кузьмина, Мӑн Вылӑ ял тӑрӑхӑн пуґлӑхӑ Николай Иванов саламларӑґе. Хӑнасем пушӑ алӑпа пыман – Эдуард Владимирович Раґсӑей Президентчӑн Владимир Путинӑн саламлӑ телеграммипе паллаштарчӑ, ыттисем хӑрарӑма парнесемпе савӑнтарчӑґ.

М. МИХАЙЛОВА.

Олег НИКОЛАЕВ: ПУСЛАХ ТА, ПРЕМЬЕР-МИНИСТР ТА ПУРРИ ЧĂВАШ ЕНЕ ЫТЛА ХАКЛА ЛАРАТЬ

– Олег Алексеевич, Чăваш Республикин пуслахĕ пулма кандидата тăратма Сире СПРАВЕДЛИВАЯ РОССИЯ парти сĕнчĕ. Эсир çак сĕнÿпе парти дисциплинине пăхăнăран килешрĕр-и е хăвăр кăмăлпа?

– Вăл та, ку та хистерĕ темелле пулĕ. Пĕрремĕшĕнчен, СПРАВЕДЛИВАЯ РОССИЯ парти республикара хăйĕн политикине тахçантанпах тивĕслĕ сÿллпа илсе пырат. Иккĕмĕшĕнчен, эпĕ республика парламенчĕн

депутачĕ, манăн кандидатурана çакна кура та пăхса тухнă пулĕ тетĕп. Манăн шалти туртăм та пур, Чăваш Ен çыннисемшĕн ыра ĕç тăвас кăмăл пысăк. Тăван ене, Тăван çĕршыва чунтан юратни çак кăмăла куллен кун çĕклентерсе тăрат. Эпĕ çак ытарайми çĕр çинче пурăнатăп, кунта манăн тăван кил, çемье, ача-пăчам. Атте-анне, несĕлсем пехиллесе хăварнă çĕр вĕт ку.

– Хăвăра çак ĕсе пусăнма хатĕр тесе шутлатăр-и?

Суйлансан, мĕнрен пуслăр?

– Мана пĕр вăхăтра Чăваш Ен правительствинче экономика аталанăвĕпе суту-илÿ министрĕн сÿмĕ пулса ĕслеме тÿр килчĕ. Ун чухне эпĕ республикари вăтам тата пĕчĕк бизнес механизмесемпе суту-илĕве аталантарас тата ытти çĕршывсемпе хутшăнса ĕслесине йĕркелесе ярас тесе вай хунăччĕ. Çавăн чухне ĕнтĕ республика хуçалăхне тытса пыма мĕн тери кăт-

кăссине, çав вăхăтрах хам çав ĕсе пултарасса та анланса илтĕм.

Пусласса вара регионти влаç тытăмне улăштарнинчен пуслаттам. Республика пуслахĕпе премьер-министр тивĕçĕсене уйăрмасăр хам тытса пыраттам. Çакă аппарата чакарса укçа-тенке перекетлеме, яваплăха ўстерме пулăшĕччĕ. Пĕчĕк республикара икĕ пысăк пуслаха тытса тăрасси ытла хакла ларать.

/Интервьюран/.

Суйлав умĕнхи агитаци материалне Чăваш Республикин Пуслахĕ пулма тăратнă Олег Алексеевич Николаев кандидат тÿлевсĕр панă.

Çĕнĕ вĕренÿ сÿлĕ пусланчĕ...

Марина ТУМАЛАНОВА

Вĕренÿ сÿлĕ пуслансанах хăнăхнă йăлапа школа ашшĕ-амăшĕн пухăвне пустарăнатпăр. Яланхи пекех школ директорĕ чи малтан сăмах илет. Кăçалхи çĕнĕлĕхсемпе паллаштарать вăл. Тĕслĕхрен, пирĕн шкулта ачасем икĕ сменăпа вĕреннĕрен урок вăхăтне 45-рен 40 минут таран кĕскетме йышăннă. Апла тăк вĕсен сÿр сехет маларах пушанма май пулать. Уроксем хыççăнхи тÿлевлĕ кружоксенче хутран темĕн те пĕр тума, ўкерме, ташлама хăнăхтарасçĕ. Килте телевизор куричен е компьютерпа выличчен вăхăта шкулта ирттерни тем тесен те усăлларах.

Анчах пур ашшĕ-амăшне те юрайман. Хăшĕ-пĕри ывăл-хĕрĕ киле вăхăтра таврăнманшăн кăмăлсăр иккен. Вĕсем класс ертÿсипе каласмасăрах школ директорĕпе сыхăнса ĕç-пуçа йĕркелеме ыйтнă. «Лару-тăрăва мĕншĕн манпа татса памастăр?» – пĕлесшĕн педагог. Тĕслĕхрен, ачан пултарулăх сÿртĕнчи кружока каймалла тейĕпĕр. Ача «продленкăран» хăтармашкăн ыйту сÿрма пулать-çке. Тепĕр тесен, çакнашкăл вак-тĕвеке класра сÿтсе явмасăрах сÿлĕрех картлашкари ертÿçĕсене явăстарни

маларах та пулнă.

Шкултах дзюдо, каратэ, гимнастика секцийĕсем ĕслени ытла та меллĕ. Вĕрентекен ачасемпе пĕрле конструктор пустарини те ырламалла. Арçын ачасене пушшех кирлĕ çакă – гайка-болтпа усă курма хăнăхчăр. Шупашкарти 56-мĕш вăтам шкулта, сăмахран, çĕнĕ вĕренÿ сÿлĕнче шашкăпа шахмат кружокĕ усăлчĕ. Ача Калинин районĕнчи ветерансем йĕркелесе пырасçĕ. Аслă арçыннисем хăйсемех ачасемпе ĕслемешкĕн ирĕк, ыраш ыйтнă. Вĕсене класс уйăрса панă. Çав кружока сыранакансем те сийĕнчех тупăнчĕ.

Çĕнĕ вĕренÿ сÿлĕнчи пĕрремĕш урокра «Пур ача та пултарулă» анлава усса пани те пусламăш класра вĕренекенсемшĕн пĕлтерĕшлĕ. Конкурса, амăртура, олимпиадара сĕнтерни пурне те савантарать-хăпартлантарать. Çапах пурнăçра пĕр-пĕрне пулăшмалли тавра та каласу пусарчĕ класс ертÿсĕ. Тантăшсене «йĕплĕ» сăмахпа кÿрентермелле мар. Каласу чĕлхи те пуянлансах пырат те... Пĕрре çапла пĕрремĕш класра вĕренекен тăрăхласа каланă сăмах пĕлтерĕшне Интернетра шыра-

СĂМАХ ПАРĂР-ХА

нăччĕ. Мĕншĕн тесен малтан никаман та илтмен. Мана компьютер усал сăмахсен словарьне кĕрсе пăхма сĕнчĕ... Уроксенче тĕн ыйтăвне хускатни ачасене сÿнлăх йĕркине аша хывма пулăшасса шанас килет.

9-мĕш тата 11-мĕш класс хыççăн пĕлĕве сирĕп тĕрĕсленине хăнăхнă эпир. Патшалăх пĕрлехи экзаменне сĕнĕлĕхсем кĕртсех тăрасçĕ. Малашне пусламăш классенче вĕренекенсем те айкинче юлмĕс. 2016 сÿлтанпа Пĕтĕм Раççейĕпех тĕрĕслев ĕçĕсем йĕркелеме тытăнчĕ. Вĕренÿ сÿлĕ вĕçĕнче 4-мĕш класс ачисем ырăс чĕлхипе, математикапа, йĕри-таварлăх тĕнчипе /окружающий мир/ ыйтусене хуравлĕç. Малашне ытти классем те çак йĕркене хăнăхса пырĕç. Тĕрĕслев ĕçне шкулти учитель хăех пăхса тухĕ, хак парĕ.

Ачасем хăтлă классенче вĕренме пуларĕç. Таран пĕлÿ илме вĕсен пĕтĕм услови пур. Юлашки сÿлсенче спорт залĕсене юсаса сĕнетни, инвентарьпе тивĕстерни ачасен сывлăхне сирĕплетме май парĕ. Шкулта кăлпасси, булка ситерни кăмăла каймастчĕ. Директор кулленхи меню усăллă апат-çимĕспе пуянланасси пирки каларĕ. Ачасен çанă тавăрса пĕлÿ гранитне «кăшласси» кăна юлат.

ЛДПР

НАШ
КАНДИДАТ

СУББОТИН
Константин

Суйлав умĕнхи агитаци материалне Чăваш Республикин Пуслахĕн должносне йышăнма тăратнă Константин Сергеевич Субботин кандидат тÿлевсĕр панă.

Паттăрлăх урокĕсем

Пĕлÿ кунĕнче йĕркеленĕ мероприяти-сене МЧС ĕçченĕсем те хутшăнчĕç.

Шупашкарти 1-мĕш коррекци шкулĕнчи тĕлпулăва сĕнĕлĕхсемпе пĕрлех тĕрлĕ сÿлта сÿнсен хăтарса патшалăх наградисене тивĕçнисем те хутшăнчĕç.

Владимир Смолкин ветеран-десантник 1979 сÿлта Атăл леш енчи инкеке аса илчĕ.

– Сÿркунеччĕ ун чухне. Шыв вайлă юхатчĕ. Сÿртсемпе хуралтăсене хулăн пăр куç умĕнчех илсе каятчĕ. 150 яхăн сÿнна кимме лартса типĕ ыраша илсе тухрам. Çакн хыççăн мана «Путакансене сĕнĕлĕх» медальпе наградларĕç.

Инкеке лекнĕ сÿнна пулăшасси – кашнин тивĕçĕ, – каласа кăтарчĕ Владимир Константинович.

Çак медалех Шупашкарта пурăнакан Светлана Авакова та тивĕçнĕ. 12 сÿлта паттăрлăхпа палăрнăскер ака мĕн каласа кăтарать:

– 1985 сÿл. Вĕренÿ сÿлĕн вĕçĕ. Ун чухне эпĕ Вăрмар районĕнче пурăнаттам. Пирĕн пахча хыçĕнче Кĕтне юхса ыртатчĕ. Эпĕ шыв тултаракан ыраштан инçех мар ачасем ылятчĕç. Унчен те пулмарĕ, пĕр арçын ача шыва кайрĕ. Аван ишме пĕлеттĕм, çаванпах пĕчченех кăларма пултартам. Медале

çеç мар, «Артека» кайма путевкăна та тивĕçрĕм ун чухне.

Асăннă шкулта технологи вĕрентекен Сергей Григорьев та иртнĕ сÿл Хусанта санаторири каннă чухне ватă хĕрарăма сĕлнĕ. Лешĕ шыва чыхăнни арçынсăр пуçне никаман асăрханман. Куншăн вăл кăçал «Общественное признание» премие те тивĕçнĕ.

Азипе Африка халăхĕсен туслă сыхăнавĕн пĕрлĕхĕн регионти уйрăмĕн председателĕн Бассам Аль-Балауи 1981 сÿлта таврăнчĕ. Ун чухне вăл, вунсакăра сывхараканскер, машинăпа пынă. Аварие лекнĕ ватă сÿнна курсан

чарăннă. Ача урăх никаман та пулăшма кăмăл туман иккен, пурте ирте-ирте кайнă.

– Телее, эпĕ ача ун чухне больницăна вăхăтра илсе ситерĕм. Ватă çĕрĕ юлни маншăн чи пысăк парне пулчĕ. Юлташсем, ют сÿн инкеке лексен нăхăсан та ан пăрăнăр, чунсăр ан пулăр. Ырри яланах ыраша таврăнать, – шкул ачисене пиллерĕ Бассам Аль-Балауи.

Людмила ЛУКИНА,
Раççей МЧСĕн республикари тĕп управленийĕн ĕçченĕ.

Чăваш Республикин Пуçлăхне суйлама тăратнă кандидатăн **Валентин Сергеевич ШУРЧАНОВĂН** суйлав умĕнхи программинчен

Ийшăннинне шута илме тăрăш-малла. Шкул ачисене вĕри апат тўлевсĕр ситермелле.

• Эмелсене йўнĕ хакпа туянмалла тăватпăр.

• Г.Лебедев ячĕллĕ Наци лицейĕ сĕнĕрен ёçлеме тытăнать. И.Н.Ульянов ячĕллĕ Чăваш патшалăх университетĕнчи чăваш чĕлхипе литературин факультетне каялла тавармалла.

Суйлав умĕнхи агитаци материалне Чăваш Республикин Пуçлăхĕ пулма тăратнă Валентин Сергеевич Шурчанов кандидат тўлевсĕр панă.

• Республикăра «Вăрçă ачисем çинчен», «Ёç ветеранĕсем çинчен» /çак ята арçынсене ёç стажĕ 40 çул, хĕрарăмсене 30 çул пулсан памалла/ саккунсем йышăнмалла.

• Граждансен тĕрлĕ категорийĕсем уçă куракан сăмăллăхсем сыхланса юлаççĕ е вĕсене ўстересçĕ. Чи малтанах ку ачасене, нумай ачаллă ėмьесене, инвалидсемпе ветерансене пырса тивмелле.

• Республика пурнăçне малашлăх планпа, апа халăх ырласа йышăнсан, йĕркелесе пыма тытăнатпăр. Республикăна, районсене те, хуласене те малашлăх плансемпе аталантармалла.

• «Промышленноç политики çинчен» саккуна тата ытти сак-

кунсене пурнăçламалла пулат. Вĕсем экономика тата социаллă пурнăç аталанăвне патшалăх тĕрĕслесе тăрассине ўстересçĕ.

• Промышленноç енĕпе – харпăрлăх мĕнпур формисенчи халĕ ёçлекен пысăк предприятисене пулăшмалла, сĕнĕ техникăпа пуянлатмалла. Сĕршыв валли электроаппаратсем тăвакан хăватсемпе анлăрах уçă курмалла.

• Пĕчĕк тата вăтам бизнеса аталантарма налук тата бюджет енĕпе хавхалантармалла.

• Агропромышленноç комплексне аталантарма патшалăх пулăшăвне пысăклатмалла. Ялхуçалăхĕнче уçă куракан мĕнпур сĕрсене пусă çаврăнăшне кĕртмелле. Коллективлă пысăк хуçалăхсене вай илтермелле тата сĕнĕрен

йĕркелемелле /Марий Эл Республикинчи «Звениговский» предприятй пек/. Хушма хуçалăхсемпе фермер хуçалăхсене пулăшмалла. Мелиорацие, тăпрана комплекслă агрохимилле лайăхлатмалли майсене анлан сармалла.

Хуçалăх ёçĕн мĕнпур формисене кооперацилемелле. Европа кўрекен саккунсене пăхмасăр сĕнĕрен хамла туса илме тытăнмалла. «Реформăсен» сўлесенче чакса кайнă выльăх-чĕрлĕх шутне 90-мĕш сўлсенчи шая ситермелле. Сĕтлĕх ўстерекен ёневильăх шутне пысăклатмалла.

• Республикăра Канаши, Улатăр, Сĕмĕрле хулисене, район центрĕсене пурне те, хула тата ял тăрăхĕсене халăха ёçпел тивĕстермелли майсене шута

илсе аталантармалла.

• Пурăнмалли сўрт-йĕр кодексĕнче сўртсене тĕпрен юсамалли фонд валли граждансенчен укça пухасси çинчен каланине пăрахăçламалла.

• Республикăри пĕтĕм халăха сыхăнăвăн тĕрлĕ майĕсемпе тивĕстерме тытăнмалла, цифрăллă танмарлăхран хăтăлмалла. Кашни ял тăрăхĕнче таксофон, 250-500 сўн пурăнакан ялсене Интернет пўлемĕ пулмалла.

• Федераци тата республика шайĕнче хаксене, тарифсене тĕрĕслесе тăма тытăнатпăр.

• Ялти школсене сыхласа хăвармалла. Ялти школсене кашни ача пусне укça-тенкĕ уйăрмалли йĕркере пăранса шкул ял пурнăçĕнче мĕнле вырăн

Общество организацийĕсемпе политика партийĕсем М.В.Игнатьев кандидатшăн

Суйлав умĕнхи агитаци материалне Чăваш Республикин Пуçлăхĕн должносне йышăнма тăратнă Михаил Васильевич Игнатьев кандидат тўлевсĕр панă.

ЧĔНСЕ КАЛАНИ

Эпир, Чăваш Республикинчи общество организацийĕсемпе политика партийĕсен членĕсемпе ертўсисем, Чăваш Республикин Пуçлăхĕн постне суйлама тăратнă кандидатшăн Михаил Игнатьевшăн пулнине палăртнă май хамăрпа пĕр шухăшлисене уншăн сасăлама чĕнсе калатпăр.

Паянхи ансат мар лару-тăрура пирĕн республика умĕнче пысăк тĕллевсем тăраççĕ, вĕсене пурнăçлани региона экономикапа социаллă пурнăç аталанăвĕн сĕнĕ шайне сĕкленме, сăмрăк специалистсене ёсе вырнаçтарассине, кашни ėмьен ыра пурнăçне, ача сўратасси ўсесине, пурнăçан мĕнпур сферинчи хăрушсăрлăха тивĕстерме, нацисен хушшинчи сўрасуна тăнăçлăха упраса хăварма май парĕ.

Çавна май пирĕн пилĕк çул хушшинче тăрăшуллă ёçпел хай сăмах тытма тата ёçтума пултаракан сын пулнине ёненерсе панă лидер тавра чăмартанмалла. Михаил Игнатьев – Чăваш сĕрĕн пысăк тĕллевсем лартма тата вĕсене пурнăçлама пултаракан пархатарлă ывăлĕ.

Эпир республикăра пурăнакан мĕнпур сына пĕрлешме тата хамăран кандидатпа пĕрле тăван Чăваш Ен тăнăçлăха аталану сўлĕпе малалла каяссине тивĕстерме чĕнсе калатпăр.

Николай УГАСЛОВ, Чăваш наци конгресĕн президенчĕ.

Ольга ЗАЙЦЕВА, Чăваш Республикинчи Хĕрарăмсен канашĕн председателĕ.

Игорь КУСТАРИН, Чăваш Республикин Суту-илўпе промышленноç палатин президенчĕ, **Валерий САПОЖНИКОВ**, Пĕтĕм Раççейри «Раççейри пенсионерсен партийĕ» политика партийĕн Чăваш Республикинчи регион уйрăмĕн ертўси.

Анатолий ПУККИ, Чăваш Республикинчи Вăрçă, ёç, Хĕç-пашаллă Вăйсен тата право хуралĕн органĕсен ветеранĕсен /пенсионерĕсен/ организацийĕн председателĕ.

Игорь КАШАЕВ, Пĕтĕм Раççейри ветерансен «Çар таванлăхĕ» общество организацийĕн Чăваш Республикинчи уйрăмĕн председателĕ.

Геннадий МАТВЕЕВ, Пĕтĕм Раççейри Афганистанри вăрçă тата çар инваличĕсен

«Вăрçă инваличĕсем» организацийĕн Чăваш Республикинчи организацийĕн председателĕ.

Юрий СОКОЛОВ, Чăваш Республикинчи Сад ёрчетекенсемпе пахчаçăсен коммерцие сыхăнман союзĕн правленийĕн председателĕ.

Ильдар ЧЕМЕРОВ, Пĕтĕм Раççейри «Раççейри аграри партийĕ» политика партийĕн Чăваш Республикинчи регион уйрăмĕн председателĕ.

Виталий ИЛЬИН, Пĕтĕм Раççейри «Ёç союзĕ» политика партийĕн Чăваш Республикинчи регион уйрăмĕн председателĕ.

Станислав ТРОФИМОВ, Пĕтĕм Раççейри «Пĕрлĕхлĕ Раççейĕн сăмрăк гвардийĕ» общество организацийĕн Чăваш регион уйрăмĕн ертўси.

Илья ТУМАКОВ, Чăваш Республикинчи сăмрăксен «Чăваш Ен студенчĕсем» ассоциаци» общество организацийĕн правленийĕн председателĕ.

Маргарита КУЗЬМИНЫХ, Пĕтĕм Раççейри «Пĕтĕм Раççейри инвалидсен обществi» общество организацийĕн Чăваш Республикинчи организацийĕн председателĕ.

Кам юратмасть пулĕ Атăл хĕрринче уçалса сўреме! Кунта чун уçалса каять. Юрату сăмсахĕнче шурă хумсене сăнаса тăнă чухне уйрăмах асамлă. Мĕн чухлĕ сўренĕ-ши эпир кунта! Мĕн чухлĕ юрă-сăва хывнă тата çак манаçлă Атăл çинчен. Аса илмелли те сахал мар паллах.

Çапла киленсе утса сўренĕ хыçсăн тенкел çине пырса лартăм. Çывăхри сак çинче икĕ-виçĕ хĕрарăм чарăнми калаçать. Атăл енчен вĕрекен сил вĕсем мĕн калаçнине йăлт илсе ситерет. Ахăртнех, вĕсем те уçалма тухнă. Сўлĕсемпе чылай аслă хайсем. Мĕн пирки те пулин сўтсе явмаллах ёнтĕ. Малтан санталăк пирки, сўмăр суманнишĕн пашăрханчĕ. Унтан хваттер укци пирки тапранчĕ калаçу, кĕçĕх сăмрăксене шĕкĕлчеме тытăнчĕ. Сахал мар хура-шур курнă хĕрарăмсен калаçăвĕнче тĕрĕсси те пур паллах.

– Ёнер мăнукăм тĕлĕнтерчĕ-тĕк – тĕлĕнтерчĕ. Эй-й-й-й! Лайăх шăлаварах касса вакларĕ, – пĕлтĕрчĕ шурă сўслĕ хĕрарăм.

– Кĕскетрĕ-и? – ыйтрĕ юнашар лараканни. – Вĕсенчен кĕтме пулат. Халхи сăмрăксем...

– Кĕскетмерĕ, джинс шăлава-ра чĕркуçси тĕлĕнчен йăлт касса пĕтерчĕ. Чĕркуçси курăнмалла турĕ, чисти умах.

– Халь çавнашкал мода. Ун пек сĕтĕк джинсе укça тўлесех туянаççĕ, – алă сўлĕ виçĕмĕшĕ.

– Ку сĕнĕскере касрĕ, чун ыратрĕ, – пашăрханчĕ хĕрарăм. – Укça вĕт вăл, укça.

– Вĕсем, халхи сăмрăксем, нимĕн те аналмаççĕ. Нуша мĕнне пĕлмеççĕ, сĕтĕк-сўрăк сўресе курман.

– Мĕн каласси пур ёнтĕ. Çипуç питĕ, хырама тутă. Ытла сăмăл, чăнах.

– Эй, атьсем, хамăр сити-ситми пурнăçпа пурăнни те ситĕ, ачасен ачисем ан курчăр. Халь вăхăчĕ, самани урăх вĕт.

– Ку та тĕрĕс, – унпа килĕше пусне сўлĕ кўрши. – Электроаппарат заводĕнче ёçлеттĕмĕр. Урара – хура пиртен сĕленĕ пушмак. Ёсе те кайнă, киле ситсе çăкăр çине маргарин сĕрсе чай ёçнĕ те Атăл хĕррине вĕстернĕ.

– Чăнах та çапла пулнă, эх, мăнтарăн сăмрăклăхĕ. Тăхăнмалли те пулман пирĕн. Çапах питĕ хаваслăчĕ.

– Манăн мăнук иртнĕ эрнере хĕр илсе килчĕ, пире кăтартма, паллаштарма, – сăмах сăмхине малалла сўтрĕ тенкел çине сĕвеннĕ май шурă сўсне алипе тирпейлекен хĕрарăм.

– Килĕшрĕ-и? – интересленчĕ ыттисем.

– Эпĕ аналмарăм тулĕк. Сăмси сунатти çинче те, куç харши çинче те, сўхе тути çинче те сăп-сўтă пĕчĕк тимĕр саврашка. Мĕне пĕлтерекен япала ку? Хитре тет-ши е каллах мода çапла? Инди хĕрарăмĕсенне курнă-ха. Анчах ку майра, чăваш

мар ёнтĕ. Çав териех тимĕр сакса ямалла-и?

– «Чăнкă» майра эппин? – лĕхлетрĕç хĕрарăмсем.

– Шухăшлăр-ха эсир, тута çинче мĕн тума кирлĕ? Апат çинĕ чухне кашăк шак-шак лекет пуль?

– Чуптунă чухне кансĕрлемест-ши? Тута хĕррине ыраттармасть-и вара?

– Апа калама пултараймастăп.

– Вĕсене тем сакса ярсан та килĕшет пуль. Ну, чисти... – Мана ёнер чутах пĕр шофер тытса силлетчĕ, – пусне сулкарлă виçĕмĕшĕ. – Аллине сĕклерĕ çапма тесе, темле тытса чарчĕ хайне.

– Мĕн айăпа кĕтĕн тата? Эй, сырлахах...

– Дачăна кайнă чухне ара, пĕр сăмламас йытă сўри машина урапи айне кĕрсех кайрĕ. Эпĕ, сакна куртам та, хам та сисмерĕм, чупса пырса апа сĕтĕрсе кăларма ёлкĕртĕм. Сăмăл машина аран-аран сĕç чарма ёлкĕрчĕ. Хайхи йытă сўрине, вилĕмрен сăлнăскерне, кăкăр сўмне сўпăрласа тытрăм. Чĕре сиксе тухать пуль терĕм. Вăл ман сўма йăпшăнчĕ, найлат анчах... Сехри хăпнă мĕскĕнĕ.

– Ай-тур-тур! – апа курсан пăхрĕç хĕрарăмсем. – Хăвна таптанă пулсан? Ой-ой!

– Унччен те пулмарĕ, шофер кабинăран тухрĕ, кăвакарса кайнă

хай, ман пата пырса тăчĕ те: «Мĕн хăтлантăн, к... карчăкки! – тесе кашăрса пăрахрĕ. – Парап пĕрре янах шăмми!» – «Ара, йытă сўрине хĕрхентĕм», – тетĕп. «Сана йытă сўри шел-и е хăвăн пурнăçу-и? Мана тĕрмене лар-тас терĕн-и, тăмсай!» – терĕ.

Хĕрарăмсен калаçăвне текех итлесе лармарăм, тенкел çинчен тăрса сквер тăрăх сўлелле утса кайрăм.

Темĕн те пулат иккен пурăн пурнăçра. Акă майĕпен палăк умне ситсе тăтам. Кунта пирĕн чаплă поэтамăран Константин Ивановăн палăкĕ. Унăн умĕнче кăвар чечексем ешерĕçĕ. Литература сўлĕ, Кĕçтенки сўлĕ кăсал. Апа эпир сума суса, сĕре сити пус таятпăр. Манаçлăн юкса вырткан Атăла вăл пĕр хукалми пăхса тăрат тейĕн. Кунта халĕ ёлĕкхи пек халăх кĕшĕлтетмест. Апла пулин те сўресçĕ-ха, манмаççĕ асамлă вырăна. Нимĕн те улшăнман кунта, йăлт ёлĕкхи пекех. Сăмрăк вăхăтсене аса илсен темшĕн чунра ыра пулса каять. Пурнăçра кашни сывăнах чи савăк, телейлĕ самантсем сахал мар пулаççĕ-çке. Кĕçтенки пиччен палăкĕ умĕнче – пусма картлашкисем, икĕ айккипе тенкелсем. Палăк умне килеттĕмĕр эпир, сăмрăксем. Савнисемпе те сакантах тĕл пулаттамăр. Чунсем сунатланнă, чĕресем тапса тăнă.

Пĕррехинче сăпла тĕлпулăва килтĕм. Суркуннечĕ ун чухне. Кĕçтенки поэтан чечекĕсем те, йĕри-тавра кан-кăвак сиреньсем те куçа илĕртетчĕ. Манăн урара шурă пушмак, хура сўхе палто, майра та чăлт шурă явлăк, вĕçĕсем силпе вĕлкĕшетчĕ. Кайăкĕсем юрлаççĕ, чĕре те юрлат... Чунра хаваслăх. Тенкел çинче пĕр пĕчĕк, вăрам сухаллă старик ларать. «Чице старик» тесе калас килчĕ апа темшĕн. Куçпел мана тимлет хайхи. Мана хирĕс утса килекен чун сунтармашне асăрхарăм сĕç, чĕрем кăртлатма тытăнчĕ. Вăл та мана курчĕ, вăл та, ахăртнех, пăхана. Иксĕмĕр те пĕр-пĕрин патнелле ыткантамăр. Именсен те, шалтан тапса тухакан теее, савăнăçа астан-ха тытса чарăн?! Айккинчен ку тата аванрах курăнать-тĕр – икĕ чĕре пĕр-пĕрин патне аңтални. Темĕнле ансăртран кăна «чице старике» пăхрăм: иккен ватă мучи пирĕн çине куç илми пăхат. Йăлтăрр! Кула ячĕ хайхи пирĕнне тан. Савăнăçпа, телейпе тулчĕ пирĕн чĕресем. Пирĕнне пĕрле çак самантра ватă мучи те хайне калама сук телейлĕ туйрĕ пулас. Тавах сана, Кĕçтенки пичĕçĕм. Сана курсан, санăн палăку умĕнче, куç умне каллах телейлĕ вăхăтсем тухса тăраççĕ.

Лидия САРИНЕ.

Палăк умĕнчи самант...

100 сұлти йывăс та сĕмĕс парать

Муркаш районĕнчи Катъкасри Алексей Петров сĕрулми кăларатчĕ. «Ак сак ретсене сĕртме уйăхĕн 15-мĕшĕнче тин лартнă. Кур-ха, мĕнешкел шултра», – тет вăл хăпартланса. Хай вăхăтĕнче Челябинска, Волгограда, Саратовта сĕрулми сутма сĕренĕ Алексей Николаевич. «1955 сұлта сунса кайрăмăр. Юрат-ха нўхрепре 20 михĕ сĕрулми юлчĕ. Апа тупăшлă вырнаштарса сывлăш савăрса илтĕмĕр», – аса илет лара-тăра пĕлменскер. Катъкас каччи Вăрнарти ялхушалăх шкулĕнчен вĕренсе тухнă. Хайĕн пурнăсене сĕр, сад ёсĕпе сыхантарнă. И.Н.Ульянов ячĕллĕ Чăваш патшалăх университетĕн спорт лагерĕнче завхозра, ача-пăча санаторийĕнче садоводра тăрăшнă. Унсăр пуçне «Унка» хушалăхра, Ишлейре, Катъкасра сад лартнă. Малтан ун патне Мускаван, Чулхуларан йывăс-тĕм илме ятарласах килнĕ.

«Эпĕ суралнăранпа Раççейре 12-мĕш хут Президент улшăнчĕ. Хамăн ёмĕрте мĕн кăна курман-ши?» – тет 82-рен иртнĕскер. 1969 сұлта операци вăхăтĕнче ыйхă артерине амантнă та сăмрăк сывăрайми пулнă. Темĕн тĕрлĕ эмел сăтнă хайхискер – нихăшĕ те пулăшман. Алексей Николаевич тытнă та Крыма вĕстернĕ. Унта пĕр сұл садоводра ёсĕлесе пурăннă. Шăпах сав тăрăхри сұтсанталăк сывалма пулăшнă апа.

Алексей Петров хайĕн садĕнчи улма-сырла йывăс-сисене, усен-тăрана хĕвеле май кăтарта саврăнчĕ. Авă саванта 3 тĕрлĕ пĕтнĕк ситĕнет. «Унпа камăн чей вĕретес килет – татса кайчăр», – камăлĕ лайăх хушан. Карта сывăхĕнче упа паланĕ вырăн тупнă. Унăн шăршине шăшипе йĕкехўре чăтма пултараймасĕĕ имĕш. Саванпах сада, пахчана кĕрсе сўреймесĕĕ.

Хальччен хĕрлĕ сĕмĕрт тутанса курман. Америкăран илсе килнĕскерĕн сырли сăплипех пĕтмен-ха. Барбарис пиçсе ситеймен. Апа авăн вĕсĕнче-юпа уйăхĕнче татаçĕ. Хĕп-хĕрлĕскерне савара хыпса пăхрăм – карамель тути калать. «Кăçал нўрĕк пур. Саванпах улма-сырла нумай пулчĕ», – пĕр йывăс патĕнчен теприн патне ситнĕ май анлантарать Алексей Николаевич.

Актиниди шултра пулнă. Унăн сĕмĕсĕ иçĕм сырлине аса илтерет. Анча та вăл тĕпкипе мар, пĕршерĕн ситĕнет.

«Тĕслĕхрен, Уссурийск тăрăхĕнче сунарçă выçса ситсен Китай лимонне ситет те ним мар тепĕр 10 сұхрăм кайма пултарать», – хĕрлĕ сырлаллă йывăс патĕнче чарантамăр эпир. Апла тăк йўсĕ сырла вай парать.

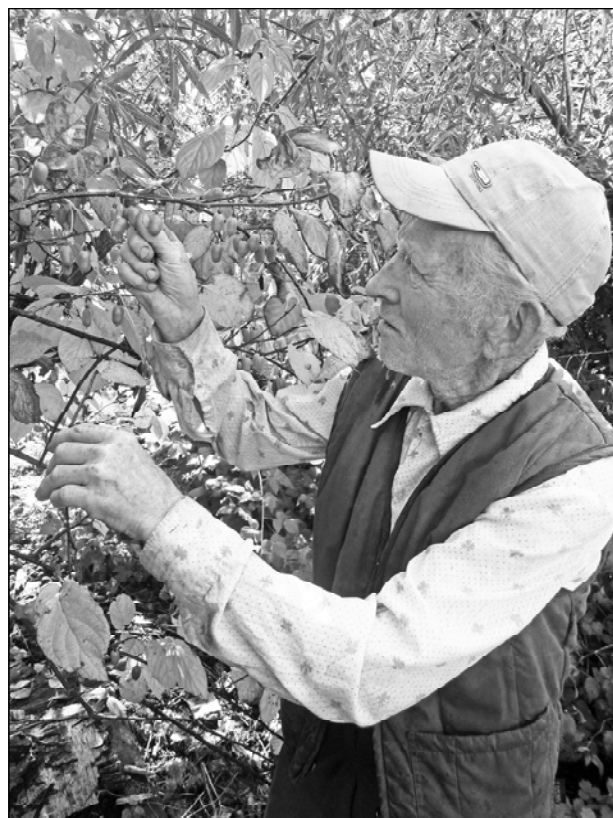
«Пĕр вăхăтра 52 улмуçси сĕмĕс паратчĕ. Ун чухлĕ панулмие аста вырнаштаран? Хăш-пĕрне касма лекрĕ. Груша сорчĕ нумай», – тăсăлат калаçу. 50 сұлти йĕплĕ хурлăхан темĕ те сăплипех хăрман, сĕмĕсĕпе савантарать.

100 сұлти китайка – истори палăкĕ вырăнĕнчех. Апа 1942, 1978 сўлсенчи шартлама сивĕ те пĕтереймен.

Катъкас, айва, пылак пилеш, кашкăр сырли, чапăр курăкĕ, кăвак матрўшке, йўсĕ курăк, тархун курăкĕ... патĕнчен иртсе пыратпăр. 48 тĕслĕ усен-тăранпа, 30 ытла сĕмĕс паракан йывăспа пуян унăн сачĕ. Пĕрне салата хушма, теприне вĕрекен шыва ярса чей хатĕрлеме пулат. «Сăканта шур чăрăш та ахаль ситĕнмест. Унпа милĕк тăватăп», – палăртать арçын.

Кил картишĕнчи теплицăра иçĕм сырли ситĕнет. Апа та тутантарчĕ сад ёсченĕ. Усен-тăран тĕсне пĕлсе суйланă. Тутлă...

«Плюшкин эпĕ», – тет хайĕн пирки Катъкас сырни. Тимĕр-тамăр пуçтарма юратать вăл. Такам пăрахнă хуранпа усă курса сўп-сăп сунтармалли вырăн хатĕрленĕ Алексей Николаевич. Сўлла выртса тăмалли пĕчĕк пўртре тем тĕрлĕ сехет пур. Музейри пĕр стенана аса илтерет сак кĕтес. Унта Тăван сĕршив Аслă вăрси вăхăтĕнчи экспонат та пур. Кĕленчесене шăкăрин лартса тухнă. «Эпĕ пирус та туртмастăп, эрех те ёсместĕп», – анлантарать кил хуçи. Вĕсенчен 1913 сұлта кăларни чи хакли шутланать. Апа Алексей Николаевича 92 сұлти пĕр хĕрарăм парса хăварнă. Хай калашле, тутлă тĕлĕксем курма йĕри-тавра хăмла сакнă. Сывлăша, чăнах та, усăлтарать вăл.

Мăшăрĕн сывлăхĕ хавшанă та хушалăха пĕчченех тытса пырат Алексей Николаевич. Малтан ёне усранă, халĕ 9-мĕш сұл качака савать.

Кăшт пушансах пулла каять арçын. «Шухăшлатăп та, хамăн ёмĕрĕн 3 сўлне сыран хĕрринчех ирттернĕ», – пытармасть вăл.

Марина ТУМАЛАНОВА.
Автор сăнўкерчĕкĕ.

АСĂРХАНУЛĂХ

Сырмара та мар, ял пуçĕнче те мар...

Шăпах сак вăхăталла, кĕркунне тĕлнелле, вьлăх пуçтаракансем ялсене ытларах курăнма тытăнаçĕ. Вăрттăнлăх мар: нумай чухне туяннă вьлăха инсе илсе каймасăрах, сав вырăнтах, ял вĕсĕнчех е сырмарах, пусаçĕ. Какayne вара пасарта сутаçĕ е кўршĕ регионсене асатасĕ.

Явапсăрлăха усламçă хай те анланать. Анча капла вăхат тата укçа-тенкĕ перекетленет-сĕке, сакна та лайăх пĕлет вăл.

Аш-какай пахалăхĕ тĕлĕшпе вара ыйту суралать. Вьлăха пусиччен тĕрĕслеттернĕ-ши? Тен, вăл чирлĕ пулнă? Сăпла тĕрлĕ чир сарăлас хăрушлăх сиксе тухать. Савантах пăрахса хăварнă пыршă, пуç тата ытине кайăк-кĕшĕк, чĕрчун сĕме пултарать: сăпла чире сараçĕ те.

Раççейре эпизооти лару-тăрăвĕ чăннипех те лайăх мар. Нумай регионта вьлăхрех сынна куçма пултаракан чирсемпе ап-траса ўкнĕ тĕслĕхсем пулнă. Юлашки сўлсенче шăпах чирлĕ вьлăх какayne сĕнине пула гельминтозпа, трихинеллеза чирленĕ тĕслĕхсене шута илнĕ.

Россельхознадзорăн информацие аналитика центрĕ пĕлтернĕ тăрăх, утă уйăхĕн вĕсĕнче кăна трихинеллеза Мурманск облаçĕнче 2-ĕн чирленĕ, Мускв облаçĕнче финнозпа /сыншăн та, чĕрчунсемшĕн те хăрушă вăл/ аптранă 13 тĕслĕхе шута илнĕ, бруцеллеза Сарă ту, Владимир, Смоленск

облаçĕсенче, Карачай-Черкес тата Калмак республикисенче чирленĕ. Саван пекех язва, яшур, туберкулез, сальмонеллез тата ытти те сынсене лекес хăрушлăх пысăк.

Россельхознадзорăн республикари управленийĕн патшалăх чикĕри контролĕн пайĕн пуçлăхĕ Надежда Емельянова каласа панă тăрăх, чир-чĕртен хў-тĕленес тата сынсене пахалăхлă аш-какайпа тивĕстерес, сĕршиври эпизооти лару-тăрăвне лайăхлатас тĕллевпе Раççей Ялхушалăх министерствин пĕлтĕр Пĕчĕк тата вăтам йышши ятарлă пунктсенче вьлăха пусса какayne малтанласа тирпейлемелли сĕнчен калакан Ветеринари правилисене йышăнчĕ. Вĕсем 2014 сұл вĕсĕнче вăя кĕчĕс.

Кунсăр пуçне Таможня союзĕн /Раççей, Беларус, Казахстан/ территориясене «Аш-какай тата унран хатĕрленĕ продукцин хăрушсăрлăхĕ сĕнчен» ятлă Техрегламента пăхăнмалла. Уйрăмах – союза кĕрекен сĕршивсен территориясене аш-какай сугас тесен. Техрегламент 2014 сўлхи сў уйăхĕнче вăя кĕнĕ.

Техрегламентпа килĕшўллĕн какayne сугас тетĕр пулсан вьлăха ятарлă вырăнта пусмалла. Хамăра сĕмелĕх пулсан кăна ку йĕркесене пăхăнмасан та юрат.

Пусса тирпейлемелли пунктсене илсе килнĕ вьлăха ветеринари докуменчĕсемсĕр йышăнмалла мар. Унта вакцинаци, ди-

агностика, юлашки хутчен хăсан антибиотиксем ёстерни пирки сырни пулмалла. Вьлăха тўрех пусмалла мар – темиçе кун тăхтамалла. Пусиччен ветеринари тухтарĕн ятарлă журналра сырмалла. Пуснă хыççан пушшех те тимлĕрех тĕрĕслемелле, ветеринарипе санитарии экспертизи валли уйрăм пўлĕм пулмалла, унта сугă сителĕклĕ кирлĕ. Йĕркеллех пулсан клеймо слагаçĕ. Кун хыççан сивĕтмĕшре тытмалла. Ветсанэкспертиза пирки те журналта сырмалла.

Пусса тирпейлемелли пунктсене ашă тата сивĕ шыв, дезсредствăсем пулмалла.

Кашни пунктрах пыршисене, мăйракисене, юне тата пуснă хыççан юлакан ытти япалана пуçтарма контейнер кирлĕ. Вĕсене ниста та, хытă каяшсене пăрахакан вырăнсене, сăмахран, пăрахмалла мар, утилизацилемелле е тĕп тумалла.

Тĕрлĕ шĕвеке юкса тухма ятарлă – сăл евĕрлĕ – вырăн кирлĕ. Апа вăхат-вăхат тасатса дезинфекци тумалла. Тислĕк тата хырăмлăхпа пыршăлăх япалисене пуçтарма та ятарлă вырăн кирлĕ.

Палăртсах калас килет, сак пунктсене е цехсене регистрацилемелле.

Чăваш Республикинче кашни районтах тенĕ пек сакнашкал пунктсем пур. Пĕтĕмпе вĕсем 40-е яхăн. Нумайăшĕ мăйракалă шултра вьлăх тата сыснасем пусса тирпейлесĕĕ. Сак

пунктсене Россельхознадзорăн Чăваш Республикинчи управленийĕн инспекторĕсем тĕрĕслесех тăраçĕ. Кăçал хальлĕхе 8 пункт тĕрĕсленĕ.

Патăрьел районĕнчи пĕр пункта вара хайсем тĕрĕслеме ыйтрĕс. Вĕсем Таможня союзĕн Предприятисен реестрне кĕресшĕн. Сак реестра кĕртнĕ предприятисен Беларус тата Казахстан аш-какай асатма ирĕк пур.

Пĕтĕмĕшле, 9 пунктран 3-шĕнче маларах асăннă йĕркесене пăхăнман: вьлăха ветврача тĕрĕслеттермесĕр пуснă, биоюлашкисене утилизацилес ёсĕ кирлĕ пек йĕркелемен, тирне те ветеринари докуменчĕсемсĕрех сутнă, ветврачсем валли ятарласа хатĕрленĕ вырăнсем сўк тата ытти те.

Правилăсем тăрăх, пунктра ветврач пулмалла. Ытларах чухне пунктсене Чĕрчунсен чĕресемпе кĕрешекен районти станцисен патшалăх ветврачĕсем пăхса тăраçĕ. Анча та вĕсене журналсене йĕркеллĕ сырса пыманшăн асăрхаттарма тивнĕ.

Ыйтупа тухнă пунктра та асăрхаттарусем пулчĕс. Ситменлĕхсене пĕтернĕ хыççан комисси пункта Таможня союзĕн Предприятисен реестрне кĕртеме йышăннă.

Надежда ВАСИЛЬЕВА,
Россельхознадзорăн республикари управленийĕн пресс-секретарĕ.

КĔСКЕН

Сутă ыйтăвĕ та тăмалнă

Канаш районĕнчи Кĕлтеçулĕ ялĕнчи Сăмрăксен урамĕнче сĕрле те сугă пулĕ. Халăх юсав ёсĕсем пуçлама ыйтнине ял тăрăхĕн специалисчĕсем шута илсе укçа уйăрнă. Авăн уйăхĕн пуçламăшĕ тĕлне тимĕр юпасем сине 450 метр пралук сакнă, сĕнĕ светильниксем вырнаштарнă. Урама сугăпа тивĕстерессине электрон таймер йĕркелесе тăрат.

Тавралăха сăн кĕртнĕ

Красноармейски районĕнчи Васнарсем «Симĕс Раççей» экологи субботникĕнче Шетмĕ урамĕнчи авалхи тăрна-сăла юсаса сĕнетнĕ. Сĕрлĕ районĕнчи Урпаш, Тапанар, Тепикасси, Уйри Пушарпуç ялĕсенче Тăван сĕршивăн Аслă вăрсинче пуç хунă салтаксен ячĕпе сĕкленĕ палăк тавра тасатнă, кану вырăнĕсене йĕркене кĕртнĕ. Вăрмарсем сак кун Некрасов тата Вокзал урамĕсенчи ватă тирексен тураçĕсене каснă.

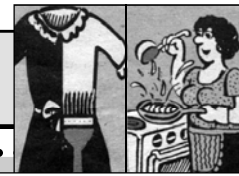
Клубра та йĕрке кирлĕ

Тĕрĕслес тата методика пулăшăвĕ парас тĕлĕшпе Куславка район культура сурчĕн пуçлăхĕ Лариса Краснова клуб учреждениĕсене ситсе килнĕ. Ёç вырăнне таса тытманшăн Аманик клуб ёсчене асăрхаттарнă. Елĕкри культура сурчĕн вывескине сĕнетме сĕннĕ. Криуш тата Мăрсакасси ял клубĕсенче тасалăх хуçаланни, сĕнĕ стендсем сакни пуçлăхăн камăлне кайнă.

Марина ГРИГОРЬЕВА
хатĕрленĕ.

АПАЧĔ ТУТЛĀ ПУЛТĀР

ХĔрлĕ кăшманпа ананас салачĕ
1 хĔрлĕ кăшман, консерванă 150 грамм

ананас, 1/2 стакан шĕвĕ хайма, 2 апат кашăкĕ астархан майăрĕ кирлĕ.

Пĕсернĕ кăшмана тăват-калласа турамалла. Ананаса пĕрчĕлесек касмалла. Çимĕçсене пăтратса кăпăклантарнă хаймапа хутăштармалла. Сĕтел сине лартичен салата вĕтетнĕ майăрпа илемлетмелле.

Āшне тултарнă скумбри

1 скумбри, пĕсернĕ 1 çамарта, 30 грамм сыр, 1 лимон, майонез, укроп, тăвар, пăрăс, тип çу кирлĕ.

Пулă Āшне, шăмине кăлармалла. Āна тăварпа, пăрăспа сăтармалла, лимон сĕтке-нĕпе сирпĕтмелле.

Теркăланă çамартапа сыра вĕтетнĕ укроппа, майонезпа пăтратмалла, тăвар, пăрăс хушмалла. Пулă Āшне çамартапа сыр хутăшĕ тултармалла. Āна фольгапа чĕркемелле. Скумбрие духовкăра 25-35 минут пĕсермелле.

Тăпăрч шарлотки

200 грамм тăпăрч, 2 панулми, 2-3 апат кашăкĕ шурсырли, 2-3 апат кашăкĕ хайма, 4 çамарта, 1,5 стакан сахăр, 1 стакан çанăх, 1/2 чей кашăкĕ апат соди, тип çу кирлĕ.

Çамартана сахăрпа пăтратса кăпăклантармалла. Тăпăрч,

хайма, çанăх, апат соди хушмалла. Çак хутăша миксерпа лайăх пăтратмалла.

Панулмие турамалла. Тип çу сĕрнĕ çатмана панулми, шур сырли сарса хумалла. Çиелтен цуста ямалла. Тăпăрч шарлоткине ылтăн тĕс çапиччен пĕсермелле.

Риспа кабачок хăпартăвĕ

100 грамм рис, вăтам виçеллĕ 1 кабачок, 2 апат кашăкĕ тип çу, пуслă 1 сухан, 3 çамарта, 50 грамм сыр, тăвар, пăрăс кирлĕ.

Рис кĕрпине пĕсермелле. Вĕттĕн туранă сухана тип çуна ашаламалла. Кабачока теркăламалла. Çимĕçсене çамартапа пăтратмалла, тăварпа пăрăс хушмалла. Çак хутăша çатмана ямалла. Çиелтен теркăланă сыр сапмалла. Хăпартăва духовкăра 30-35 минут пĕсермелле.

Хăярпа, помидорпа

5 килограмм помидор пуçне 1,5 килограмм хăяр, 1-ер килограмм сухан, пылак пăрăс, купăста, 300 грамм кишĕр, петрушка, 1-ер стакан тăвар, 6 процентлă уксус, тип çу кирлĕ.

Туранă çимĕçсене тăварпа, уксуспа пăтратмалла. 1 сехетран салата банкăсене тултармалла. 30 минут стерилизацилемелле. Савăта хуиччен вĕрекен тип çу /1 литр салат пуçне 1 апат кашăкĕ тип çу/ ямалла. Банкăсене кутăн çавăрса лартмалла. Хупласа сивĕтмелле.

Лечо

5 килограмм пылак пăрăс, 5 пуç ыхра, пăрăс, тăвар кирлĕ.

Маринад валли 1/2 стакан шыв, 2,5 килограмм помидор, 1/2 стакан тип çу, 1/2 стакан 6 процентлă уксус, 1/2 стакан пыл хатĕрлемелле.

Аш арманĕ витĕр кăларнă помидора шывпа, тип çуна, уксуспа, пылпа пăтратмалла. Марилада сулам сине лартмалла. Вĕреме кĕрсен 5-6 шар пылак пăрăс ямалла, 5 минут пĕсермелле. Унтан пахчаçимĕçе кăларса кăшт сивĕтмелле. Пылак пăрăса стерилизациленĕ банкăсене тултармалла, 4-5 шăл ыхра, 5-6 пĕрчĕ пăрăс, тăвар ямалла. 0,5 литр банкине – 5 минут стерилизацилемелле, 1 литрине – 10.

Кабачокпа, кăмпапа

3 килограмм кабачок, 1 килограмм кăмпа, 1 килограмм помидор, тип çу, укроп, петрушка, услам çу, çанăх, пăрăс, тăвар кирлĕ.

Çаврашкан каснă кабачока тăвар сапса, çанăхпа йăваласа тип çуна ашаламалла. Кăмпана тăвар хушнă шывра 3-4 минут пĕсермелле. Сивĕсен вĕттĕн турамалла та шĕвекĕ пăсланса пĕтичен çатмара пăшăхламалла, услам çу ямалла.

Çаврашкан туранă помидора тăвар, пăрăс сапса тип çуна ашаламалла. Кабачокпа кăмпа хутăшне 5-8 минут пăшăхламалла. Унтан помидор, вĕтетнĕ укроппа петрушка хушмалла. Тепĕр 3-5 минутран сулама сунтермелле. Вĕри салата 0,5 литр банкисене тултармалла, 30-35 минут стерилизацилемелле.

ВУЛАКАН СĔНЕТ

Качакана пулăшма

Пыйтă ерсен качака канăсçарланма пуçлат. Çав муртан мĕнле хăтăлмалла-ха? Вăрăм шăллă турапа усă курма пулат. Краççынпа йĕпетсе пыйтта тураса кăлармалла. Качака хыскаланма пăрахичченех куллен турани пыйтăран хăтăлма пулăшĕ. Вунă кунран çак ĕсе çĕнĕрен пуçлама юрат. Ас тăвăр, кĕлеткине краççынпа сăтарсан вьлăх антăхса кайма пултарать. Çавăнпа турана çав шĕвеке чиксе кăларни те сителĕклĕ.

Кушака Āса кĕртме

Кофе кушака йĕркене вĕрентме пулăшĕ. «Туалет» мĕнне пĕлмен чĕрчуна Āса кĕртмешкĕн ятарлă хутăш хатĕрлеме пулат. Кофе çăрине типĕтсе авăртнă апельсин хупипе пăтратмалла. Çак хутăша кушак хайĕн каяшĕпе варалакан вырăна сапмалла. Чĕрчун текех çав кĕтеспе туалет вырăнне усă курмĕ.

Т. ИВАНОВА.

ПАХЧАÇĀ КĔТЕСĔ

Йўскашман мĕншĕн сурăлат?

Тăпра нўрĕкне пĕр шайра тытса тăманнипе сыхăннă çакă. Кĕр енне йăран типет. Пахчаçсенчен чылайăшĕ йўскашмана шăварма манать. Авăн уйăхĕнче вара çĕре сума йĕпетме пуçлат. Çитменнине тата кун кĕскелет, хĕвел те суллахи пек хĕртмест. Йăран типсе çитменнине пула йўскашман нўрĕк ытларах çатать, çавна май сурăлат. Тухăçĕ лайăх пултăр тесен пахчаçимĕçе типĕ çанталăкра шăварма ўркенмелле мар.

Сăтăрçăран хăтăлмалла

Пиçсе çитеймесĕрех татăлса ўкнĕ панулмие, грушăна, сливăна йывăç айĕнче хăвармалла мар. Çав çимĕçе садран кăларма тăрăшмалла, унсăран сăтăрçăсем çакантах хĕл каçĕç, çитес сул тата ытларах шар кăтартĕç.

СЫВЛĀХ

Сыпă ыратсан

100 грамм пыла 50 миллилитр алоз сĕткенĕпе пăтратмалла, 0,5 литр шурă эрех хушмалла. Икĕ эрнерен унпа сыпăсене компресс тумă юрат.

Хырамлăхри юхан суран аптăратсан

Алоэн аялти сулсисене вĕтетмелле. Āна пылпа /1:1/ хутăштармалла. Çак хутăша куллен 3-шер хут апатчен 15 минут маларах 1-ер чей кашăкĕ ĕсмелле. Сиплев курсĕ – 21 кун.

Шанса чирлесен

2-3 стакан вĕри шыв васкамасăр ĕссе тарламалла. Апат хуранĕн ĕсне йĕркелеме те пулăшат вăл. Вĕри шыв организмран йăлтах тасатса кăларать. Āна сывăрса тăрсанах выçварла ĕсни те усăллă. Тепĕр 30-40 минутран ирхи апата лармалла.

УСĀЛЛĀ КАНАШСЕМ

Куç лайăх куртăр

Куçшăн кишĕр тата хура сырла усăллă. Ку çимĕçсем бетакротинпа тата антиоксидантпа пуян. Сулçаллă салатра катаракта аталанасран сыхлакан лютеин тата зеаксантин пур. Вĕсене çамарта сарринче те тупма пулат. Çавнашкалах организмри цинк шайне йĕркелесе пымалла. Вăл пăру какайĕнче, пĕверте, тинĕс апат-çимĕçсенче нумай. С витаминпа пуян улма-сырлапа пахчаçимĕç çисен макулодистрофи /сетчатка чирĕ/ пуçланмĕ. Рациона суллă пулă та кĕртмелле. Ун витĕмĕпе куçсуль пуçтарăнать, куç типмест.

• Уте çĕçĕпе, хутпа, бритвăпа касса ятăр-и? Çак вырăна тутă балъзамĕ сĕрмелле. Вăл юн юхнинче хăвăрта чарĕ.

• Сăмсаран юн кайсан пуслă сухан çурине сўçрен аяларах май сине хумалла. 5 минут тытмалла. Сухан сĕткенне пула май патне юн ытларах килет, çавна май сăмсаран юхма чарăнать вăл. Енчен те çак амак тăтăш аптăратать пулсан, тухтăртан пулăшу ыйтмалла.

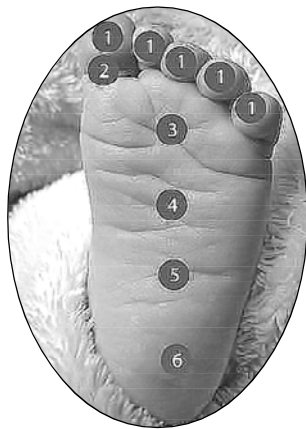
Сиплеве пуçличчен тухтăрпа канашламалла.

ÇАМРĀК АШШĔ-АМĀШНЕ

Ура тупанĕн вăртманлăхĕ

Ыратнăран найкăшакан ачана ура тупанĕнчен ачашшăн сăтарсан лăплантарма пулат.

- 1 – сăмсапа пыр;
- 2 – шăл тата пуç;
- 3 – хĕвел тĕвви;
- 4 – хыраман сўлти пайĕ;
- 5 – хыраман аялти пайĕ;
- 6 – купарча таврашĕ.

Малтанхи теттесем

1 уйăхчен. Ку тапхăрта чи кирли – ачана курма хăнăхтармалла. Çавăнпах пĕчĕскерне 20-25 сантиметртан тĕрлĕ тĕслĕ, сасă кăларакан теттесем кăтартмалла.

1 уйăхран пуçласа 3 уйăхчен. Çак тапхăрта ача умне тетте çакма тытăнмалла. Вăл вĕсем патне тăсăлма хăнăхĕ. Чи кирли – аллипе тĕл лектерме вĕренĕ.

4 уйăхран тĕрлĕ япалана тытма хăнăхтармалла. Ку тапхăрта вăл алли мĕн ĕсленине куçĕпе сăнама тытăнать. Çак вăхăтрах шăлĕ шăтма хатĕрленĕрен пĕчĕскерĕн сĕлеки те вайлă юхат. Çавăнпах кĕçĕтекен шăл тунине хыçма ятарлă теттесем туянмалла.

5 – 9 уйăх. Ача валли тĕрлĕ мечĕкпе кубик туянма вăхăт. Винилтан хатĕрленĕ теттесем: кăвакалсем, пулăсем, тĕрлĕ чĕрчун – те сире валли. Вĕсене алăпа хыпашласа тытма вĕренмелле.

9 – 12 уйăх. Пирамида пуçтарас, кубиксене пĕр-пĕрин сине лартас, шыв сăрăхтарас Āнаçсăр тĕслĕхсем хăвăртах Āнаçсисене куçĕç.

Хăть те мĕнле тетте те çавара кĕрессе шута илсе вĕсене суйланă чухне тимлĕ пулмалла. Пĕчĕк ачасем валли кăлараканнисене ятарлă технологисемпе усă курса тунăран вĕсем самай хаклине шута илмелле. Çавăнпах пахалăхлă тетте йўнĕ пулмасть. Вĕсене специализациленĕ лавккасене туянсан аванрах.

АХ, АНЧАХ...

Чипер Варвари

Ывăнма пĕлет-и çамрăк кĕлетке? Кунĕпе ёслесен те каçхине вайа тухас килет пĕве кĕнĕ хĕрĕн. Петĕрĕн ытам-ĕнче мĕнешкел лайăххине пĕлет вăл. Чуптуса та курнă. Пĕррехинче каччă ял хĕррине чĕнсен те хирĕçлемен Варвари. Унта, сын курман сĕрте, вăрттан сĕмĕсе тутанса пăхрĕç вĕсем. Çак вырăнта темиçе те тĕл пулчĕç каярахпа. Юратакан сынсем пĕр-пĕринчен вăтанасçĕ-и? Хырăм юлнине пĕлсен сĕç ял-йышран намăсланчĕ хĕр. Ашшĕ-амăшĕ мĕн калĕ тата? Нумай шухăшласа вăхат ирттермерĕ хайхискер – хырăм пăрахма палăртрĕ. Юнашар ялти пĕр хĕрарăм пулăшрĕ ăна.

Вăхат иртрĕ. Чипер Варвари качча тухрĕ. Ёсмен, туртман, хайне итлекен упăшка лекрĕ ăна. Саванса кăна пурăнмалла та, анчах... сĕмĕре йыш хушăмарĕ вĕсен. Сăлтавне пĕлет хĕрарăм, анчах мăшăрне калама шикленет. Урăх

сынран ача пăрахнă вĕт вăл. Халь пулсан-и? «Йĕплĕ чĕлхесем» пурнепеллесе кулнине те чăтса ирттерĕчĕ. Тепĕр тесен, вĕсене мĕн ёç? Ял-йыш ача сĕтĕнтерме пулăшат-и? Пĕр вăхат калаçать те чарăнать. Варварин сĕç чунĕнче ёмĕрлĕх суран юлчĕ.

Халăх мелĕпе те сипленсе пăхрĕ вăл. Çук, нимĕн те пулăшмарĕ ăна. Вăхат иртнĕсемĕн хайĕн шăпипе сурлачĕ Варвари. Кўршисем пур-çук укçана ачисем валли тăкакласçĕ. Вĕсем упăшкипе иккĕшĕ тулăх, канлĕ, перекетлĕ пурăнасçĕ. Кил-çурт савăрнă, мĕн кирли йăлтах пур. Кўршĕ-аршă çинчен калаçсах вăхат ирттерет мăшăр. Пĕрисем патшалăхран кивçен илсе пўрт никĕсĕ янă, теприсен ачи-пăчи ашшĕ-амăшне итлесшĕн мар, виçсĕмĕшĕсен... Хайсен

килĕнче сĕнĕлĕх сукпа пĕрех те ыттисен пурнăсĕпе кăсăкланнинчен мĕн тĕлĕнмелли?

Пĕрре иккĕшĕн хушшинче те вăрçă тухрĕ. Кĕтмен-туман сĕртен вĕсен картишне палламан çамрăк кĕрсе тăчĕ. Ак хайхи, Виталин ывăлĕ иккен вăл. Кур-ха, каснă-лартнă ашшĕ. Упăшкинчен урăх хĕрарăм ача суратнине пĕлмен те Варвари. Ик аллипе пĕççине шарт! çапрĕ те кил хуçи арăмĕ, айкинелле пăрăнчĕ. «Пўрте кĕртместĕп», – пахча алакĕ патне ситсен кашкăрчĕ вăл. Ашшĕ те ывăлĕн хўттинне кĕмерĕ. Çаканта килсе чунне ыраттарнăшăн хытах ўкĕнчĕ çамрăк. Ялтан тухсан куçсулленчĕ те.

Виталипе Варвари пурнăç иртнине те сисмерĕç. Тахăш самантра ватлăх кунĕсем ситрĕç. Кил хуçи сĕре кĕчĕ. Çак

тĕнчере пĕр пĕччен юлчĕ Варвари. Çынсем лайăх пурăнни, ачисем ашшĕ-амăшĕ патне килсе сўрени, ватăсем мăнукĕсемпе йăпанни вĕчĕрхентерчĕ ăна.

Упăшкин кивĕ машинине илес кăмăл-лисем тупăнчĕç. Анчах Варвари яхăнне те ямарĕ. «Сĕрсе пĕттĕр, килти япалана никама та сутмастăп», – терĕ.

Хайĕнчен уйрăлса кайнă мăшăрĕн сăнўкерчĕкне чи куранмалли вырăна лартрĕ арăмĕ. «Витали, эпĕ лавккана каятăп», – пўртре шăпарт сўремest ватă. «Эпĕ килтĕм», – алак уçса кĕрсенех сăнўкерчĕк патне пырса тăраты вăл.

Çăх-чĕпне тилĕ тытнăшăн хытă кулянса пĕр вăхат вырăнпах выртрĕ Варвари. Тухтăр эмел илме хушрĕ ăна. Чирленĕскер хаклине туянма килĕшмерĕ, йўнĕреххипе сипленчĕ. Пурлăхне кам валли хăварать-ши вăл? Тепĕр темиçе султан кам аса илĕ-ши ăна?

Елена ЦВЕТКОВА.

• Сентябрь, 13: суйлав

Эпир – Шурчановшăн!

Х а л ь х и влаç халăх мĕн каланине илтмест те, вăл мĕнле пурăннине курмасть те. Хура халăха куллен-кун пурăнма йывăрлансах пырат. Хаксем пĕрмай ўсесçĕ, кашни сулах тарифсем пысăкланасçĕ. Часах, акă, сывлăшпа сывланăшăн та тўлемне тивĕ.

Саванпа та эпир республика пуслăхĕ пулма КПРФ Чăваш республикин уйрăмне ертсе пыракан сынна – Раçсей Федерацийĕн Федераци Пухăвĕн Патшалăх Думин депутатне Валентин Сергеевич Шурчанова кандидата тăратса тĕрес турăмăр тесе шутлатпăр.

Вăл республикăна, халăх пурнăсĕне лайăх пĕлет. ăна, пурнăса, хальхи пек мар, тата лайăхрах тăвас тесе, çынсем малашлăха ёненме пултарччăр тесе пĕтĕм вăя парса ёçлеме пултарать.

КПРФ Чăваш рескомĕн пĕрремĕш секретарĕ пулса 1993 султанпа ёçлет. Çак вăхат хушшинче темле йывăр самантсем те пулнă, сăпах парти организацийĕ хайĕн сулне сухатман, тĕллев патне тĕрес утнă. Валентин Сергеевич патшалăх шайĕпе шухăшлат, патшалăх тытăмне лайăх пĕлет, сĕршыш бюджетне мĕнле йĕркелемеллине, унăн майĕсене витĕр

курса тăраты, промышленноç тата ялхуçалăх ыйтăвĕсемпе епле ёçлемеллине аван ёнланать. Вăл хай вăхатĕнче республикăн парти организацине ертсе пынă, КПСС обкомĕн пĕрремĕш секретарĕ пулса ёçленĕ.

Эпир, унпа тăтăшах тĕл пулкансем, вăл мĕнле сын пулнине, унăн характерне лайăх пĕлетпĕр. Вăл тĕрлĕ ыйтусемпе йышăнать, йышăнава пынă сынна тимлĕн итлет, ыйтăва май пулсан сийĕнчех татса пама пулăшат, енчен те сынсем хуçкатнă ыйтусене татса пама вăхат ытларах кирлĕ пулсан, каçару ыйтса, тĕрлĕ министрвасем-

пе ведомствăсен пуслăхĕсем патне, прокурорпа правăна сыхлакан органсене запрос яраты, тивĕçлипе хурав пама ыйтаты, сав вăхатрах ыйтăва мĕнле татса панине тĕреслесех тăраты.

Вăл яланах ёçсыннисемпе пĕрле, ветерансемпе пĕрле, çамрăксемпе пĕрле.

Раçсей Федерацийĕн Патшалăх Думин депутачĕ пулса, вăл пире районти тĕп больницăн ача-пăча уйрăмне хуптарма пamarĕ, район центрĕнче ача сачĕн суртне юсама укçа-тенкĕ уйарттарса пачĕ. Вăл тунă ыра ёçсем кашни районтах пур. Кашниех ăна ырапа аса илет. Валентин Сергеевич Шурча-

нов ёсĕпе, тавракурăмĕпе, вай-халĕпе, шухăшлав анлăшĕпе, сывлăхĕпе тата ёненўлĕхĕпе республика Пуслăхĕ пулма тивĕçлĕ.

Эпир – Шурчановшăн!

Г. КРАСНОВА,
КПРФ Йĕпрĕç райкомĕн пĕрремĕш секретарĕ.

Суйлав умĕнхи агитаци материалне Чăваш Республикин Пуслăхĕ пулма тăратнă Валентин Сергеевич Шурчанов кандидат тўлевлĕ панă.

ТАСА ТУЙĂМ

Вăрçă тунтанă юрату

Сахрун Павăлĕ тăван яла вăрçă вĕçленсен 1946 султа таврăнчĕ. 42-мĕш сул вĕçĕнче вара амăшĕ патне ывăлĕ хыпарсăр сұхалнă текен сыру килнĕчĕ. Уриç ёненмерĕ ăна, саванпах ачине кĕтме пăрахмарĕ.

Упăшки Сафрон Николаевич та 1942 султа вăрçа кĕчĕ. Фронта кайнă чухне: «Ял халăхĕ, пуçарсене ан усăр. Сĕнтеретпĕрех!» – терĕ вăл тăван кĕтесĕпе, ачисемпе тата мăшăрĕпе уйрăлнă май. Пĕрремĕш тĕнче вăрçинче пулнăскер вут-сулăм, сapaсу тутине пĕлмен мар. Берлина илессинчен пынă хаяр сapaсура пуçне хунă вăл. Арăмĕ мăшăрĕ паттăрла вилнине, ăна орденпа наградаланине пĕлтĕркен сыру илчĕ. Упăшкине сұхатнăскер нумай кулянчĕ. «Кўршĕ Праскин мăшăрĕ сĕнтерўсĕ салтак пулса таврăнчĕ. Мĕн тăван, вăрçă сұхату-сăр пулмăсть», – юхакан куçсульне саппун аркипе шăлса хайне-хай лăплантарчĕ вăл.

Кĕр енне Уриç кинемие Варуç почтальон сыру тыттарчĕ. «Иртнĕ каç ывăла курнă. Вăл мар-ши?» – шанчăкпа тĕмсĕлчĕ кинемей çамрăк хĕре сырава вулама ыйтса.

«Уриç аппа, Павăл сыраты. Госпитальте выртатăп, часах сывалатăп», – тет. Кăранташа

сырнă та лайăх палăрмасть», – пĕлтĕрчĕ Варуç.

«Ывăлу» тенине илсен Уриç чуха чĕлхесĕр пулатчĕ. Саванчĕ те, хурланчĕ те вăл. «Хыпарсăр сұхалнă» текен хута илнĕренпе 4 сул та ситнĕчĕ ёнтĕ. Халĕ вара Павăл сывă иккенне пĕлтĕрет. Саванăç! Тата икĕ сыру та килчĕ ывăлĕнчен. Маруç та пиччĕшĕ тупăннăшăн пите хĕпĕрттерĕ, сунат хушнăн туйрĕ хайне.

Вунтăххара кайнă Павăла вăтам пĕлў илнине сирĕплетекен хута илсен пĕр эрнеренех Хĕрлĕ Çара илчĕ, летчиксеме хăтĕрлекен сар училищине ёсатрĕç. Çамрăк лейтенанта часах Хĕвеланăсĕне ячĕç, бомбардировщиксен полкне лекрĕ вăл. Вăрçă пуçлансан экипажа таста та вĕсме тиврĕ унăн.

Пĕррехинче нимĕçсен нефть базине сирпĕтме кайсан Павăл самолетне персе сулăм хыптарчĕç. Беларус хĕрарăмĕсем ўкнĕ самолетран аяккарах юр купи сичне вырткан тăнсăр пулнă салтака илсе кайса пырса усрарĕç. Оксана ятлă хĕрарăмпа хĕрĕ Алеся Павăлшăн уйрăмах тăрăшрĕç. ăна ура сине тăратсан сур султан партизансен лагерне ёсатрĕç. Салтаксем вăрманта хăш вырăнта тĕпленнине пĕлекен Алеся кăтартрĕ сулне, хай те унтах юлчĕ.

Ытлашши калаçма юратман хĕр Павăла час-часах сăнатчĕ. Сывăх сын пек туйăнаканскерпе калаçасси, арăмĕпе ачисем пурри сичнен ыйтса пĕлесси килетчĕ унăн. Çак ыйту канăç пamaстчĕ те хĕре. Пĕррехинче майлă самант тупса летчикпе кун пирки сăмах пуçарчех. «Павăл, суралнă ялунта сана юратнă арăму е хĕрў кĕтесĕçĕ пулĕ. Эсĕ хыпарсăр сұхалнишĕн кулянасĕтĕр», – терĕ. «Аннепе Маруç йăмăксăр пуçне урăх никам та кĕтмест, – терĕ салтак. – Анўпе сана пулах чĕрĕ-сывă эпĕ. Тавах сине. Санран хаклăраххи хальĕхе сук», – Алеся сине ашшăн пăхрĕ салтак.

Партизансен отрядĕнче кирлĕ сын пулчĕ Павăл. Командир тивĕçне чыслăн пурнăсларĕ. Хĕрлĕ Çар чаçĕсемпе пĕрлешсен тивĕçне малалла тăсрĕ. Пĕррехинче сунакан самолетран парашютап сиксе каллах аманчĕ, госпитале лекрĕ.

Амăшĕ патне сыру сырма малтан та темиçе хутчен те пусларĕ вăл, кашнинчех ёсе вĕçлеме май пулмарĕ. Госпитале лексен вăхат тупăнчĕ вара. Алеся патне сырма та ўркенмерĕ. Сывалса тухсан та малтанах хĕр патне кĕрсе тухма палăртрĕ. Беларус пики чăваш каччин чĕрине вырнаçрĕ-çке.

Ахальтен мар юратнă хĕрĕпе вăрçă чарăнсан сĕмĕре савăрма калаçса татлнăчĕ.

Пĕр эрне пурăнчĕ Павăл хĕр патĕнче. «Эпĕ санăн арăму пулма хирĕç мар. Анчах диплом иличчен тăхтар пулĕ», – терĕ педучилищĕре вĕренекен Алеся. Каччă савнă хĕрĕн шухăшĕпе килĕшрĕ. «Эпĕ те Сывлăш сар авиацин академине вĕренме кĕресшĕн», – хуравларĕ чăваш.

Саванпах ялта та пĕр уйăх сĕç пурăнчĕ Павăл. Ёметне пурнăçласишĕнех вĕренме кĕчĕ. Алеся диплом илсен Ленинграда кайрĕ те Павăлпа пĕрлешрĕç.

Салтак арăмĕн тивĕçĕсене чыслăн пурнăсларĕ вăл. Подполковник Павăл саппаса тухсан арăмĕпе Минскра тĕпленчĕ. Хĕрĕпе ывăлне те пурнăç сулĕ сине кăларчĕ мăшăр. Хĕрĕ – амăшĕн, ывăлĕ ашшĕн сулне суйларĕç.

Вăрçă сулĕсенче Павăлпа Алеся хушшинче хĕмленсе сулăмланнă юрату 51 сул иртсен те хăватне сұхатмарĕ. Асамлă туйăм çамрăксене вăрçă сулăмĕ витĕр чĕрĕ-сывă тухма пулăшрĕ. Паян ветерансем пурăнмасçĕ пулин те вĕсен юратăвĕ ачисенче, мăнукĕсенче упранать.

Лилия ЕГОРОВА.

**/Малалли. Пуçламăшĕ
31-34-мĕш номерсенче/.**

– Эс Пўлĕхсĕ пуллине тин анлан-тăм, ыра пикеçĕм. Эпир атте-аннен ачисем – турăпа пўлĕхĕн чунĕсем. Сыхлăрах пире çак шуйттансенчен. Чăннипех Пўлĕхсĕ пулсан, эс апла ман мăнука пиллеме килтĕн пулатъ-ха. Эй, турă сырлахтăрах, сана та, Эсрелпе Шуйттанне те ку таранччен курман та. Аптрашки мар-и?

– Çĕр çинче халь утса çўреме хăрушă тесе Турă мана çак сыхлавç-ăсемпе ячĕ, – тет Пўлĕхсĕ. – Апла мăнукун çамки çине унăн кун-сўлне палăртас, кампа пĕрлешессине, мĕнле вилĕмпе вилессине – пурне те сырса хăварас.

Çывăхрах Пахус ахăлтатса кулли илтĕнет:

– Ах-ха-ха! Эх, эсир те çав, Чăваш туррин тарçисем, хай пекех нумай çывăратăр. Астăватăп, тĕнчере халăхсем пĕр-пĕринпе хирĕçсе кайсан вĕсен туррисем те пĕр-пĕринпе çапăçма пуçланăчĕ. Аслă турă вĕсене ятласа çураçтарма шухăшлатъ. Ун патне çитнĕ ыраç турри тасана юлчĕ. Тутар турри айăпне ыттисем çине йăвантарчĕ. Чăваш турри сĕç çăпатине час сыраймасăр чи кайран персе çитрĕ. Аслă турă ана çилленчĕ те пурăнма сĕм вăрманна хăваласа ячĕ. Çампа чăвашсем, Христос вĕссе киличчен, турра пуçсапма вăрманна сўретчĕс. Çавна май ватă юмансене, хурамасене пирĕн турă çак йывăç çинче пурăнать тесе чўклетчĕс. Эсир те, кахалсем, тумланă чух чăшканнипе хăвăр хуçу пекех кая юлтăр. Чăваш турри хушнине пурнăçлаймарăр. Акă курăр! çапла пĕрре сулатăп та çавана... Пулчĕ те ман.

– Мĕн пулчĕ? – кăртах сикет Хĕвелюн.

– Нумай пĕлсен час ватăлан, – куç айĕн чеен пăхса кулатъ Пахус.

Пўлĕхсĕ Пахуса юнать:

– Эс, тархасшăн, пиртен иртсе ан ёçле-ха!

– Çапла тăваççĕ ана, – хĕпĕртўллĕн тавăратъ Пахус. – Нинук ачин шăпине ашшĕ, Виталий Пахомович, тахçанах татса панă. Манпа ытаклашнă, мана пуçсапнă чухнех. Арăмне ыталаса чуптунă ыран çинче. Çаванпа ачан çамки çине ним сырма та, кампа пĕрлешессине суйма та, мĕнле вилĕмпе вилессине шантарма та кирлĕ мар. Пĕр йышши вилĕм хуçаланать ку çĕр çинче: ёçкĕ-çикĕ, чĕлĕм, наркотик вилĕмĕ. Авă Эсрелу епле сиккелесе тăратъ? Ман паккуса тепĕр чун ывăтнă хыççăн турăран парне кĕтет. Ме, тыт кĕреке туррин пылакне!

Пахус персе панă канфета шăллă çаварне персе хыпнă май Эсрел йăпăлтатма пулать:

– Пахус тусăм, тата каман чунне илмелле?

Шуйттан ун çумĕнче кĕвĕçсе сиккелет:

– Ах, çак Пўлĕхсĕ-майрапа пĕрле тухсан ман ниçан та телей çук. Тарас пуль Пахус патне.

Пўлĕхсĕ йăланма пулать:

– Эс, Шуйттан, ёлĕкех сĕн тĕнчене те хĕрарăмпа арçын хушнине хĕсĕнсе пытанса кĕнĕскер, качака та, сысна та пулса курнăскер, Турран çывăх тусĕ те пулнăскер, пул ёнтĕ пĕррелĕхе те пулин этем.

– Этем-и? Этемех пулмалла-и? – шăлне йĕрет Шуйттан. – Ха, этем пулма ма килĕшмелле мар? Килĕшес. Кала, кам ашне кĕрсе лармалла?

Пўлĕхсĕ пуçле Хĕвелюн еннелле сĕлтсе калать:

– Ак, çак хĕрарăман ёмĕрхи ташманĕ, упăшкин еркĕнĕ пур.

– Суйка Суйки-и? – ихĕрет Шуйттан.

– Эс ана тата астан пĕлен? – тĕлĕнет Пўлĕхсĕ.

– Çĕр çинче кăна мар, леш тĕнчере те пит палла сĕçтепе вăл, Суйка Суйки. Эс ана хăвах çапла ют арçынсемпе асса пурăнма пўрнĕ вĕт. Эсрел миçе чун асатрĕ ун çумĕнчен Турă патшалăхне? – тет Шуйттан.

– Маттур эсир, мана пулăшакансем-хўтĕлекенсем. Апла тăк, васка, чăм Суйка Суйкин ашне. Çирĕп йăва çавăр.

Вĕсене итлесе тăракан Хĕвелюн, Пўлĕхсĕ Шуйттана Суйка Суйкипе варлашма васкатнăшăн пĕрре хĕпĕрте-се ўкет, Пахус ывăлĕ çинчен усал каланишĕн тепре тарăхса каять, вара Эсрелĕн вăрăм пушнине туртса илет

кăштах та пулин пуйăпăр терĕмĕр-çке. Чăн та, антартăмăр ёнтĕ. Пăчĕ-пăчĕпе кăна мар, тонни-тоннипех сутрăмăр пылне. Уқсине миҳхи-миҳхипех пухрăмăр. Унпа пĕрлех хуйхине те тупрăмăр. Сим пылĕ-кăрчамийĕ нўхреп-сакай тулличĕ. Эрехĕ ещĕкĕ-ещĕкĕпе ларатчĕ. Сăмакунĕ татак тăмастчĕ. Пĕтĕм ял-йыш, хурăнташ-тавраш тухма пĕлмерĕ килтен. Кама кăна сĕтĕрсе килмен пуль Пахум хай ялсуветĕнче ёçленĕ чухне: район пуçлăхĕсене те, Шупашкартисене те. Хайне кам кăна хăналаман пуль. Карчăкпа кин кама кăна ёçтерсе-çитермен-ши. Янтă ёçкĕ-çикĕ те, ытлашши пуянлăх та хур кăтартрĕç сĕç пире. Чиккине пĕлмерĕç. Йĕркине тытмарĕç. Меммеленчĕс, хавшарĕç, таканчĕс, шурĕç, ўкрĕç. Карчăк та чăтаймарĕ, кин те. Хаман та вĕсене чармашкăн вай-хал йăшрĕ пулас. Хĕрарăм ашне шуйттан пĕрре кĕрсен виличчен те тухмасть тени терĕсех иккен. Çавна пулах хăраххăн тăрса юлтăм. Иртен эрнере карчăкăн виç сўлхине асăнтăмăр. Мăн ёçкĕ тусах. Юрласа-ташласах. "Мĕншĕн саванат-пăр-ши çак хурлăхлă каç? – шухăшла-

Витерен му-уклатнă сасă илтĕннипе Хĕвел Хĕветĕрĕ пушшех хыпăнса ўкет:

– Эй, санпала! Мĕн намăссăрланса саркаланатан çак эс, кин? Кĕтў хăвалама вăхăт çитнĕ. Ёне... авă сутарма чĕнет. Атя, уттарар. Эп витрине сĕркаксах çуса лартнăчĕ. Лаç умĕнчех.

– Ан васка-ха эс, хуь старикĕм, – чейник хуппине сĕклесе пăхатъ Хĕвелюн. – Сăватпăр. Хамăрах. Сансăрах. Халех сăватпăр. Мухмăр чĕртмелле малтан, вара... Хĕвел ташшипе ак çапла ташласа сăватпăр.

Ватти пĕрре тăпартатакан кинĕ çине, тепре тухăçалла пăхса мăкăртатать:

– Тем, сана курнипе-итленипе чун пушшех вăркама пуçларĕ. Хĕвелтухăçĕ те капашсăр хĕрелчĕ паян. Хĕвелĕ те тухнă чухне пушар сўти пек хĕрелчĕ.

– Мĕнех вара? Хĕрелтĕр. Çампа хĕвел пуль вăл.

– Çумăра, кин, çумăра вăл. Кирлех марчĕ-ха ытлашши нўрĕк. Атту шăпартатать те шăпартатать. Утă сўлса типĕтмелле. Çăханĕ те ирех кранклатать авă.

Сарай хыçнелле утакан Хĕвелюн тап чаранса итлет:

– Темле усал хыпар илсе килчĕ-ха. Ах, çав путсĕр кайăка. Пĕтĕм кĕлетке сўçенсе кайрĕ. Ахаль те шăнса виртнă. Кы-ышш! Хамах касса ярап-ха та хăрăк тăрăллă хурăна. Пахчана пуçать.

– Турăран хăра, кинĕм. Вăл кам хурăнĕ пуллине мантăн-им?

– А-а-а, хуняман хурăнĕчĕ-çке вăл. Сан Хĕвелпин кăтрийĕ.

Хĕветĕр ассан сывласа, кăххăмлатса аса илет:

– Çапла, карчăк хурăнĕ. Ман Хĕвелпин. Йывăр тăпри сăмăл пултăр ёнтĕ унăн, çаван чухлĕ пурăннăскерĕн. Касар мар пуль ана, кин. Лартăр. Тăрри хăрса пыратъ пулин те, Хĕвелпине аса илтерсе савантартăр мана. Тымарĕ чĕрех-ха. Унпа пĕрлех – йăх тымарĕ те чĕрех.

Хĕвелюн хуняшшĕ умне пырса тăратъ, ватă сынна лăплантарать:

– Юрĕ, атте, касмăпăр. Çăхан çине тарăхнине сĕç каларăм кăна. Каçар мана, сўпĕлтие.

– Уншăн эп сана ятламастăп. Вăхăчĕ çитсен вăл та пĕтĕ. Эпир те... Эх, карчăкăм, пулас пулсанчĕ халь эсĕ çаканта.

– Атте, усал сын пулман вăл сан мăшăру. Ах, мĕн тери юрататчĕ мана та – хайĕн хĕрĕнчен кая мар. "Хам пекех хĕвеллĕ кин паçĕ мана турă пўлĕхси. Тавах турра", – тесе йăпанатчĕ ман çине пăхса.

– Мĕн калăн, кăмăлĕ карчăкăн услам çу пекехчĕ çав.

– Йтусем сирĕн мĕне тăраççĕ: Хĕвел Хĕветĕрĕ, Хĕвелпи.

– Пурнăç историйĕ ёнтĕ, кинĕм. Мана малтан хамăр ялта Хĕвелпи Хĕветĕрĕ тетчĕс. Каярахпа Хĕвел Хĕветĕрĕ çине куçса кайрăм.

– Лайăх ят. Солнцева пит аван хушамат. Ман упăшканни пек темле Пахус мар. Кай, темле анланмаллах мар: Пахус Пахумĕ. Ыр ят мар. Паккус Пахумех сывăхчĕ. Хĕвел Хĕветĕрĕ тата... Епле ашă та янравлă Хĕвел Хĕветĕрĕпе Хĕвелпи. Калама та усăмлă.

– Эс те хĕвелпех сыханнă-çке, Хĕвелюн кин.

/Вёçĕ пулатъ/.

Владимир КУЗЬМИН
Вилĕм çави айĕнче

Калав

те пурне те сатлаттарма тытăнать:

– Эсир-и, Шуйттан кĕвентисемпе Эсрел чуниллесе! Акă сире пушă! Ман мăнука леш тĕнчене илсе кайма килтĕр-и? Манран куласшăн-и? Тасалăр кунтан! Акă! Ак сире!

Кил хушшинче пĕччен тăрса юлсан Хĕвелюн тепĕр курка сăра ярса ёçет те сак çине лаклатса ларать:

– Эй, Турăçăм, пўлĕхсĕм, çăлăрах пирĕн чунсене, телейлĕ пурнăç парсамăрах.

Ватти калани

Хĕвел Хĕветĕрĕ садран пĕчĕк алăка уçса хĕвелпе пĕрле кил хушнине кĕрет. Сĕре тўнсе кайнă кинне курнипе ассан сывласа илет. Пушă чейникпе тăм куркана сĕклесе каска пуканĕ çине лартать. Пуçа пăркала-пăркала хай тĕллĕн калаçать:

– Пĕтерчĕ ку ёçкĕ мурĕ. Тĕп тăвать. Эх-ха-хай! Хĕрарăм ёçке ерни сĕммене хĕçпе касса вакланă пекех-çке. Качча килсенех кин алла тулли курка тытмастчĕ вĕт. Пурăна киле тулли куркана тĕппипе ёçмесĕр каялла пами пулчĕ.

Юнĕ пăсăлчĕ, асĕ улшăнчĕ пуль çав. Шалти шуйттан кăтăкласа тăратъ пулмалла пырне, – ватă сын тапчăм пĕçсисене сўтăлтарса вырткан ўсĕр хĕрарăм кĕлетки çине хĕрхенўллĕн те амсануллан пăхатъ, аяккалла чăрт сурса ассан сывлатъ. – Айăпĕ хамăр-тах çав. Карчăкпа иксĕмĕр те пĕр шайрах айăплă çаканшăн. Килте утар тытса пыл сутăпăр та укça тăвăпăр,

тăп ашра. – Карчăк ўсĕрпе пахчари кўлле кайса вилнĕшĕн-ши? Ял çине усал ят хăварнăшăн-ши?" Эх, чун кўтет. Пурнас та килми пулса çитет. Пурнăç-и çак вăл? Кинсем пек кунĕн-сĕрĕн ёçнĕ пулсан-и, элĕ хам та тахçанах леш тĕнчене асанмаллачĕ. Юратъ сăра-ерех тинĕсĕнче аша усал шĕвек çăтса чыханмарăм, сакăрвун саккăра çитсе те кин пек сĕртре йăванмарăм. Ай намăс. Чĕр намăс хĕрарăм пуçан çапла кил хушшинче сўтăлса саркаланса выртма. Хĕвелтен вăтанасчĕ, – вăл пĕшкĕнсе Хĕвелюна хулĕнчен силлет: – Кин, тăрсам. Ёне сумалла. Апат пĕçермелле...

Хĕвелюн йăраланса тăнă май пилĕкне сити усăлнă кĕпине турткалатъ, арпашаннă сўçне-пуçне майланси тăвать, вёçемсĕр анаслать, куçне хура аллипех сăтăрса уçать.

– Атте, эсĕ-çке ку? Мĕн качака такилле пăхан ман çине? Эп Пахум вăратрĕ тесе... Каç-и халь е ир?

– Эс, кин, тухăçпа анăçа та пăтраштаракан пултăн патъ? Хĕвеле те куçран сўхататан капла, – аллине ласт сулатъ хуняшшĕ.

– Эп-и? Эп хĕвеле сўхатаппи, – ват сухал умĕнче, мăшкăлланан, каранса анасласа илет Хĕвелюн. – Ха, епле сўтатать вăл! Ирех сунтарать. – Кĕç вăл ёнси çине юкса аннă сўхе тутăрне салтса ялав пек вĕлкĕштерет. – Ха, пăх-ха. Юн пек йăмăхатъ хĕвел çак тутăр витĕр.

Шырав

Паян йĕрлерĕм шур хута:
Пур тўрĕ йĕр... Пур кукăр-макăр...
Чуна йăпатрăм кун хута.
Ёшеннине пачах туймарăм.

Пĕр чух тинкертĕм Анăçа,
Пĕр – Тухăçа... Темскер шыравăм.
Шырав куçмарĕ канăçа.
«Мĕн тертленен? Лăплан, мăнтарăн, –
Каларăм эп чуна хĕссе, –
Сутă тесе ялан тесе...»

***

Пăрахаççĕ вайсăрне те,
Вайлине те пăрахаççĕ...
Пăрахаççĕ вайсăрсем те,
Вайлисем Вĕсем чăтаççĕ.

Ўпĕнеççĕ, çапăнаççĕ,
Ўкереççĕ те сĕклеççĕ
Турă панă сĕклеме...
Вёçĕм Турăран ыйтаççĕ,

Пуç сапаççĕ, кĕлтăваççĕ.
Панине виçсе пăхмаççĕ...
Пуç таяççĕ те – упрасçĕ.

***

Чĕреçĕм сунать –
Хыпайрăм вĕсех.
Хастар ик сунат
Аста-тăр вёçет...
Аста-тăр вёçет,

Аста-тăр чĕнет,
Мĕне-тĕр кĕтет,
Пуçтаххăн йĕрлет...

Пурри – манăçать,
Сукки – курăнать...
Чĕнет вăл мана,
Лăпкать чунăма.

Вăл йăлтăрти сўтă,
Ак-ак сывхарать.

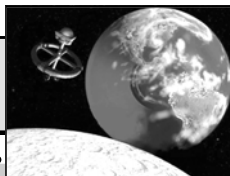
САВА СЕВЕМĔ

Валентина ТАРАВАТ

Сунатлă ман утам
Йĕвенсĕр, кăра...
Васкать вăл, вёçет вăл
Çав сўтă патне.

Чуна усаканĕ,
Аш пил параканĕ,

Сунат – туйăмсем
Савса яраканĕ –
Пике-суркунне.
Пирĕшти – суркунне.

Виçĕ-таватă кĕтеслĕ пурнăç...

Ывăлĕ авланма, Курск тухтăрĕн Иван Войцехович Зглейцĕн пĕр хĕрне качча илме, тĕв туни ашшĕ-амăшне сисчĕвлен-тернĕ. Казик çав вăхăтлалла çирĕмрен иртнĕ кăна-ха. Чукун çул управленийĕн инженер шалăвĕ пулас мăшăра тулăх пурнăспа тивĕстереймески каламасăра паллă. Унсăр пуçне, çамрăк чертежник укши-тенкине ўкерчĕксем тĕлĕшпе ытла-рах такакланă: сăрă, хут, кишĕк тата ытти хатĕр-хĕтĕр туяннă. Бухгалтерсемпе пĕрле кашни канмалли кун тенĕ пек уй-хирте, вăрманта сұхалса сўренĕ – хайне чăн-чăн ўнерçĕ пек туйнă. Канмалли кун кăна пулсан юрĕччĕ-ха. Каччă чертеж çинчен мансах чўрече леш енче шăвакан пĕлĕтсене ёç вăхăтĕнчех хут çине куçар-ма пултарнă. Пĕррехинче апа çаканшăн чутах ёçрен кăларса яман. Çакан пек йĕкĕтрен мĕнле семье пуçĕ пултăр-ха? Апла тăк кин те хунямăшĕ-хуняшĕн ёнси çине хăпарса ларĕ. Тăхăр ача ўстерекен семье вара капла та аран-аран сыпăнтаркаласа пырат пурнăçа. Асли-сем, Казимирпа Мечислав, кăна кăштах хайсем валли те пулин ёçлесе илĕççĕ.

Казимирпа Казимира

Çапах та ашшĕ-амăшне ўкĕте кĕрте-тех каччă. Казимира Зглейц та пулас упăшкин тăванĕсен кăмăлне çавăрма пултарать – вăл ёçлеме пĕлет вĕт, саккассем йышăнма пуçлĕ... “Мĕнех, шăпа пĕр пек ятлă арçынпа хĕрарăма ахальтен тĕл пултарман-тăр...” – ассăн сывласа пиллет çамрăксене Людвиг Александровна.

Паллах, çак мăшăрлануран нимĕн те пишсе тухмасть. Малтан арăмлă, каярахпа ывăллă пулса тăрсан та Казимир пурнăç йĕркине улăштармасть. Çамрăк Казимира сĕвĕ машинкипе пĕчĕк ывăлĕ хушшинче турткаласа ывăнса çитет. Упăшки вырсарникунхи пленĕрсенчен таврăнмассерен вĕçĕмех шăв-шав çĕклет. Лару-тăрăва Людвиг Александровна сĕмсетме тăрăшат, ывăлĕпе кинне сұрăстара пурăнат.

Анчах кĕçех кил хуçи Северин Антонович вилсе каять. Ёнтĕ пĕтĕм йывăрлăх хĕрарăман хулпуçсийĕ çине тиенет. Казимир ёçлеме пăрахса Мускава живописĕ вĕренме каяссине пĕлтерсен амăшĕ çавăнпах хĕпĕртет те – тен, ёçчен те хаваслă мăшăрне унран айккинче пурăннă чух хаклама пĕлĕ ывăлĕ? Казимира та арçын хакне чухлĕ? Казимир çирĕп шухăш тытнă, халĕ тин апа пурпĕр никан та чараймĕ. Ашшĕ те ўкерессинчен сивĕтеймен те...

Мускава куçсан пĕр вăхăт Курска тăтăшах пырса сўренĕ-ха арçын. Семийне кăштах укça та пара-пара хăварнă. Ытти хайне кирлĕ пулнă – Федор Рерберг шкулĕнче вĕреннĕшĕн тата Лефортовăри пўлĕмшĕн тўлеме. Шкулта вăл Иван Ключковпа паллашса туслашнă. Лешĕ темĕнле кантурта вай хунă. Ёç хыççан мастерскойне пынă та пĕр чарăнми картинăсем ўкернĕ. “Мĕншĕн асапланатăр вара эсир? Мĕншĕн пăрахмастăр кантурта ёçлеме?” – чунран тĕлĕнсе ыйтнă Казимир. “Семье не кам тăрантарĕ вара?” – Иван Васильевич та чунранах тĕлĕннĕ. Казимир хулпуçсине кăна сиктеркеленĕ. Ку ыйту унăн пуçне ни хăçан та пырса кĕмен. Пушшех те, вăл Курска “каникула” сўрекеленĕ хыççан хĕрача суралнă. Ёнтĕ амăшĕ текех чăтса ситереймен. Людвиг Александровна кинĕпе ачисене илсе Мускава куçнă. Унта бизнес пекки те йĕркеленĕ – столовай уснă. Казика юлташĕсенчен уйăрса семьене тавăрас тĕллевпе пысăках мар хваттер тара илсе панă. Анчах кая юлнă ёнтĕ...

Казимирпа Казимира лапкăн уйрăлнă темелле. Калас сăмахсене пĕр-пĕрне тахçанах каланă ёнтĕ. Казика Зглейц сăмахне тытнă – хунямăшĕн майĕ çинче ларса юлмĕ, хайне те, ачисене те хăех тăрантарĕ. Хĕрарăм Мускав сывăхĕнчи Мещер-

ски салинчи психиатри больницыне фельдшеричана вырнаçнă. Унта хуçалăх ертўçинче шăпах Михаил Фердинандович Рафалович ёçленĕ. Пĕррехинче ывăлĕпе хĕрне курма унта Малевич та çитнĕ.

Сонечка

...Хĕрĕ Соня Малевич патне пурăнма куçассине пĕлтерсен Рафаловичсем çĕрĕпе сывăрман. Шўт-им: тин кăна çирĕм тултарнă Сонечка икĕ ача ашшĕ-ёпе сұранмасăр пурăнма шут тытнă. Казимир арăмĕнчен официаллă майпа уйрăлма вăхăт пулман. Ёçлемелле вĕт-ха. Ёçлемелле... Кулăшла янăрат. Вăт вĕсен Сонечки чăнах та ёçлет. Е секретаршăра, е корректора, е машинисткăра. Казя вара Кунцевăра ир пуçласа кашчен хайĕн картинисене сăрласа ларнă.

Малтанласа вĕсенче хăть çынна паллама пулнă – е пахчаçа унта, е мунчаçа... Каярахпа вара ўкерчĕксенчен çын сăнĕ пачах та сұхалнă. Вĕсен вырăнне виçкĕтеслĕх, таваткĕтеслĕхсем... кăна юлнă.

Ўнерçĕ хайĕн ёçĕсем çинчен сехĕчĕ-сехĕчĕпе каласа кăтартма пултарнă: супрематизм живописĕ аталанăвĕн çĕнĕ карчĕ пулмалла. Çак картран кашсан искусство сĕр сывлăшĕнчен тасалса космоса çĕкленĕ... Анчах апа никам та итлесшĕн пулман. Нумайшĕ Малевича тăнлав тĕлĕнче çавăркаласа кăтартнă, курава йĕркелекенсене тарăхнă – курăр-ха, вĕсене пиллĕкри ача та сăрласа варалама пултаракан ёçсене туянма сенеççĕ...

Юлашкинчен Малевич ёçĕсене Александр Бенуа асăрханă. Тĕлĕнмелле çиллессĕн критиклесе пĕтернĕ. Анчах – асăрханă! Ку вара çĕнтерў! Çакан сўççан ёнер кăна-ха никам палламан-пĕлмен Малевич патне çынсем туртăнма пуçланă. Вăл ёçтешĕсемпе пĕрле “Супремус” ушкăн йĕркеленĕ. Саккас парас текенсем черет тана. Тĕлĕнмелле те, Малевич ёçĕсене искусствоведсем мухтама пуçланă.

Семье укça-тенкĕ ыйтăвĕ таталма пуçласанах Сонечка ача пирки сăмах хускатнă. Анчах арçын çаплах çатанлашнă-ха: вăхăт сұк, ситменнине самана та лапкă мар. Вăл çĕнĕ юхам йĕркеленĕ – супрематизм, хăвартрах ун çинчен çынсене каласа кăтартмалла. Халĕ вăл семье ре сайрахах та сайрахах пулнă. Ун тавра çĕнĕ юлташĕсем явăннă – Александра Эстер, Любовь Попова, Ольга Розанова. Надежда Удальцова апа усçанах юратнă, туйăмĕсене никаман та пытарман. Вĕсем супрематизм пирки тавлашнă, апа халлалан журнални черетлĕ номерне палăртнă. Соня... Соня вара Малевича малтанхи пекех юратнă.

1916 çулта арçынна чăнах та çара илнĕ – вăл çаканпа сăлтавласа Соняна ача сұраттарасшăн пулман-çке. Пульясенчен вилсе каясла хăракан Малевича, чăн та, вăрçă хирне кĕртсе ёлкĕреймен. Революци... Пĕрремĕшĕ, иккĕмĕшĕ... 1919 çулта Соня çапах та ёмĕтне пурнăçа кĕртнĕ. Хĕрача Витебскра суралнă. Малевич унта ўнер училищине ёçлеме кайнă.

Училище директорĕ Витебскра суралнă Марк Шагал пулнă. Вăл хайĕн хулине чапа кăларас тесе тăрăшнă. Малевича вара ку кирлĕ пулман. Вăл çаплах искусствăн çĕнĕ тĕсне аталантарма ёмĕтленнĕ. Студентсемпе хайне ашшĕ пек тыткалакан Малевич тавра кĕçех чи пултаруллă çамрăксем пухăннă. Хĕрĕх çынна яхăн чăмăртансан пĕрлĕхе ят панă: “Утвердители нового искусства”, кĕскен – УНОВИС. Çакан хыççан эрнеренех Сонечка хĕр сұратнă. Çĕнĕ искусствăпа пĕр вăхăтлалла суралнă пепки валли Казимир хăвартрах ят шыраса тупнă: Уна. Сонечка яланхи

пекех упăшкипе пĕр сăмахсăрах килĕшнĕ. Çамăлланнă хыççан хĕрарăм майĕпен кăна йĕркене кĕрсе пынă, анчах та ўслĕк пуçланнă.

...“Аван-и, аннеçĕм!” – пысăках мар палăк умне пĕшкĕнсе сывлăх суннă Уна. Соня ашшĕ-амăшĕн килĕнче 1925 çулта вилсе кайнă. Казимир арăмĕне вăхăтра арăмĕпе аппаланмашкăн каллех вăхăт пулман. Çĕршывра лару-тăру улшăнса пынă. Студентсен пĕр пайĕ вĕренсе пĕтернĕ. Вĕсене мĕнле пăрахан? Семье лапкă телейĕ çинчен шухăшламалла-и кунта? Витебск – ёнерхи кун. Петроградра вара художествăллă культура институтчĕ усăлмалла. Аслă школа 1923 çулта усăççĕ, директора Малевича лартаççĕ. Институтран инçех мар хваттер парасçĕ. Нева енчен вĕçĕмех вичкĕн сивĕ çил вĕрет. Тепĕр чухне – талăкĕпех...

Наташенька

Пĕрремĕш хут Малевича чикĕ леш енче курав йĕркелеме 1924 çулта сĕннĕ. Анчах та каллех вăхăт ситменни çармантарнă. Сонян туберкулез пуçланнă, институтра та ёç тăканса тана. 1925 çулта вара кĕтмен тĕлпулу пĕтĕм пурнăçа улăштарнă. Шăпа апа виçĕмĕш хут парне кўнĕ – Наташенькапа вăл каллех Немчиновкăра тĕл пулнă.

...Соняна пытарнă хыççан Малевич çавĕпех унта пурăннă. Кўршĕри сурта унăн тахçанхи пĕлĕшĕ Кирилл Иванович Шутко тара илнĕ. Çирĕм пиллĕкри Наталья Манченкона шăпах вĕсем патне йыснăшĕ Вася Воробьев илсе пынă. Хĕр хайне мĕнпе тытканлине арçын сиссе те юлайман. Ленинграда Казимир патне хĕр 1925 çулта пурăнма куçнă.

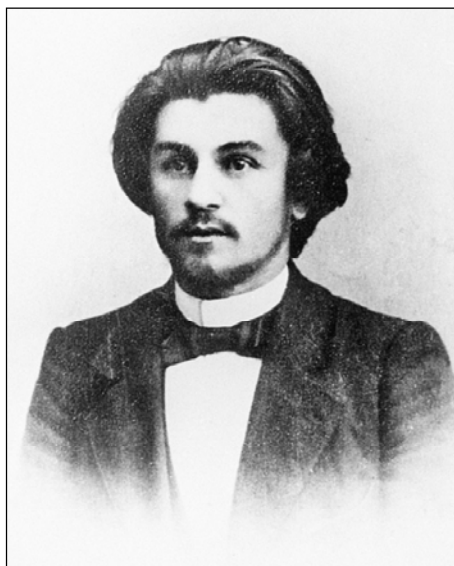
Малтанех çак хутшăнăва иккĕмĕш хунямăшĕнчен пытарнă-ха арçын – Мария Сергеевна апа Унапа курнăçма чарасран шикленнĕ. Анчах кирек мĕнле вăрттăнлăх та сиеле тухатех. Хĕрарăм шăв-шав çĕклемен, пулса пĕтеймен кĕрўшĕне авланма кăна хушнă – унсăран унăн еркĕнне мăнукĕ сывăхне те ямĕ вăл. Малевич уншăн савăннă кăна. Чикĕ леш енчен таврăнсан хутшăнусене официаллă майпа йĕркелеме шантарнă. Хальĕхе вара апа куравсемпе Польшăра тата Германияре кĕтнĕ. Умра – Париж...

Пурнăç майлашăннă пек туйăннă. Института хупнине те çавна май çамăлланах чăтса ирттернĕ вăл. Большевиксем авангарда анланмасçĕ – çавă кăна. Пурнăç вара пĕр вырăнта тăмасть. Çĕнĕ власт та живописĕ çĕнĕ тĕсĕн аталанăвне чарса пĕтереймĕ. Акă Европăран таврăнĕ те пурне те кăтартĕ-ха! Хай унтан çĕнтерўпе килесси пирки пĕрре те иккĕленмен Малевич.

Усал ваййи

Хальхинче шăпа унга усал ваййă вылянă. Нимĕçле пĕр сăмах та пĕлменскер вырăсла калаçакан ямшăкпа ларса кайнă – апа Малевича илме курав йĕркелўçĕсем янă пулĕ тесе шухăшланă. Ямшăк вара апа вырăс шурă генералĕн талăх арăмĕн пансионне илсе кайнă – хĕрарăм апа çаканшăн, вырăсла калаçакан кашни çынна илсе пынăшăн, укça тўлесе тана-мĕн. Малевич çав пансионра талăк та пурăнман – апа йĕркелў комитетчен членĕ шыраса тупнă. Анчах та çав пансионра ирттернĕ темиçе сехет пирки хыпар СССРа тухăмрах çитнĕ. Малевич патне хăрушă сыру килнĕ – курав хупăнасса кĕтмесĕрех таван çĕршыва таврăнмалла. Ёçĕсене ентешĕсене парса хăварса, таврăнма шантарса – ун чухне Венăра тата Парижра курав йĕркелĕс – Малевич сула тухнă.

Чăн та, ёс-пуç йĕркеллех вĕсленнĕ пек туйăннă. Хысна суртĕнче унга чиперех калаçнă, Малевич йăлт анлантарнă. Ларутăру йĕркеленнĕ пек туйăнсан 1927 çулта Наташăпа пĕрлешнĕ. Виççĕшĕ, Унапа пĕрле, Европăна сула тухма та хатĕрленме

пуçланă. Киев ўнер институтĕнче ёçленĕ вăхăтра курав йĕркеленĕ вăл. Анаçлă иртнĕ. Европа та унăн авангардла ёçĕсене лайăх йышăннă, картинăсене туяннă. Авангард тенче тăрăх сулмаклă утамсем тунă. Малти ретре вăл – Малевич!

Ун патне 1930 çулта пынă. Ухтарнă май Европăран таврăннă хыççан сувенир вырăнне хăварнă долларсене тупнă. Тахçанхи телеграммасем куç тĕлне пулнă. Германири ентешĕн сывăвĕ те алла çакланнă. Пулчĕ, 58-мĕш статья хатĕр.

Малевича сехĕчĕ-сехĕчĕпе тĕпченĕ. Кашни сăмахне сырса пынă. Кўршĕ камерăсенчен çынсем асапа чăтаймасăр кăшкăрнине илтсен Малевич сивĕ тарпа витĕннĕ. Телее, апа тĕкĕмен. Авăн уйăхĕн пуçламăшĕнче хупнăскерне раштавра çапла кĕтмен çĕртенех ирĕке кăларнă. Кăларнă кăна мар-ха, кăларса ывăтнă – суллахи си-пуспа.

Хайне мĕншĕн тата кам сутнине пĕлме антăлнă Казимир. Мĕншĕн тăрук хупнă? Ирĕке кăларма кам хушнă? “Кăларнă-çке, лаплан”, – тенĕ Наташа. Анчах та – нумайлăха-и? Таканнăскер ниепле те тўрленсе тăрайман. Шикленў ытаман вĕçертмен. Унсăр пуçне хырăм айĕ ыратнипе аптранă арçын. Çакă иртессе шаннă – ун чухне йăлтах йĕркеленĕ.

Супрематизм услăхĕ пĕрремĕш хут илĕртме пăрахнă апа. Абстракци мар, йĕркеллĕ йывăç-курăка, палланă сăнпите курас килнĕ. Малевич портретсем ўкерме пуçланă – амăшĕнне, арăмĕнне, хĕрĕнне... Çакă вырнаçман унăн чунне. Анчах та унăн вăхăтлăха та пулин семье вучахĕнче ашăнмалла пулнă – малашлăх валли вай пухмашкăн.

Арăмĕпе хĕрне Ленинграда асатсан Казимир Немчиновкăрах юлнă-ха. Издательство унăн альбомне кăларма хатĕрленнĕ. Анчах та унта темĕн тăсна. Малевичан кĕсйи пуш-пуша иккенни никама та хумхантарман. Трамвая лармашкăн та укши пулманнипе Малевич суран сўренĕ.

Авăн уйăхĕ сивĕ те йĕпе килнĕ. Симелли пулман. Пĕррехинчен арçын аптрасах çитнĕ, чарăнми хăсна. Çакна хай лайăх мар кăмпа пухса çинипе сăлтавланă. Хăвартрах сывăх çыннисем патне Ленинграда каясчĕ. Пĕчĕк аванс илсенех сула тухнă Малевич.

Ку унăн пурнăçĕнчи юлашки телейлĕ су пулнă. Тухтарсем хăрушă диагноз лартнă – рак. Чи юлашки те асаплă султалăк сурăра унăн ёмĕчĕ пурнăçланнă – вăл юратура чăмпалтатнă: тусĕ-пĕлĕшĕ, сывăх çыннисем, амăшĕ ун сўмĕнчех пулнă. Суртран сын таталман. 1935 сулхи су уйăхĕнче вилсе кайнă Казимир Малевич. Унăн ўтне сунтарнă хыççан Немчиновкăри хай пурăннă чух кăтартса хăварнă пĕччен юман айĕнче пытарнă. Вилтăпри çине хура таватлак ўкернĕ куб вырнаçтарнă. Чăн та, вăрçă вăхăтĕнче апа такам аркатнă. Халĕ Малевич пултарулăхне хаклакансем вилтăприне юсаса малтанхи варианта тавăрассишĕн тимлĕççĕ.

- Хаклӑскерӗм, эпӗ начарланмалли икӗ меслет тупрам. Пӗрремӗшӗ: Тулӑран Мускава ҫуран каймалла.
- Эсӗ мӗскер, аташнӑ-им? Питӗ инҫе вӗт ку! Иккӗмӗшӗ мӗнле меслет?

- Кашни кун санпа икшер сехет савӑшмалла...

- Атя, пустарӑн ҫула. Кунтан Мускава пӗрре сывлӑш ҫавӑрса янӑ ҫӗре чупса ҫитме пулать.

Арамӗпе улӑшки пахчана ҫӗрулми кӑларма тухнӑ.

- Эпӗ пӗтӗм ҫӗрулмие пӗчченех ҫичӗ сехетре кӑларса пӗтерме пултаратӑп! - тет улӑшки.

- Эпӗ вара - улӑ сехетре, - хӗрарӑм тени арсынна парӑнни хӑҫан пулнӑ?

- Юрат,

кӑлар, -
к и л ӗ -
шет ар-
ҫын.

***

Вула-

вӑша арсын пынӑ:

- "Арсын - хӗрарӑм хуҫи" кӗнеке пур-и сирӗн? - ыйтат хайхи.

- Фантастикӑлла литература - виҫӗмӗш хутра, - хуравлат библиотекарь.

- Ларатӑм ҫапла килте, - каласа парать пӗри юлташне. - Телевизор куратӑп... Телефон шӑнкӑртатрӗ. Пуҫларӗ пӗр хӗрарӑм йӑслама: "Эсӗ ачана садикрен илнӗ-и? Апат-ҫимӗҫ туяннӑ-и? Ыран анне килет - манман-и? Мӗн чӗнместӗн эсӗ, Сережа?" Эпӗ вара Сережа мар, Коля! Ах, лайӑх пулса кайрӗ те...

Киле ирхи 4 сехетре ҫитрӗм. Алӑка улӑшка уҫрӗ.
- Мӗн тума килтӗн? - кӑмӑлсӑрлӑхне палӑртат хайхи.

Эпӗ ним калама аптранипе:

- Апат ҫиме... - тесе персе ятӑм.

Хӗрарӑм ҫылӑх каҫарттарма пынӑ.

- Улӑшкам мана улталать. Аса мӗнле вӗрентмелле-ши ӑна? - ыйтат хайхи юлашкинчен.

- Йӗтӗре светтуй шывпа пӗрӗх те пуҫ урлӑ шаплатарса каҫар ҫылӑхӗсене... - хуравлат пачӑшкӑ.

- Лезгинка капла чаплӑ ташлама ӑҫта вӗреннӗ эсӗ?
- Ҫемьере.
- ???

- Эпир 15-ӗн ӑснӗ, куршак вара 1 кӑначӗ.

Икӗ арсын пулӑ тытма кайнӑ. Паллах, сыпкаланӑ. Ирхине вӑранса каяҫҫӗ.

- Эсӗ, тӑмсай, тетеле мӗншӗн хир варрине лартнӑ?!

- Эсӗ ӑҫталла ишнӗ - эпӗ ҫавӑнта лартнӑ.

Кӑҫал Кипра каймарӑм. Пӗлтӗр Майамине кайманчӗ, виҫӗмҫул - Таитине. Килес ҫул ӑҫта каймассине пӗлместӗп-ха...

- Паян пирӗн пата хӑнасем килеҫҫӗ, мӗн те пулин хатӗрле-ха унта, - ыйтат улӑшки арӑмне.

- Юрат. Анчах та мӗнле хатӗрлемелле - тепре килме кӑмӑлӗсем пулчӑр-и е урӑх ан килчӗр-и?

- Атте, хӗрарӑмсем мӗншӗн кашни ир пуҫӗсене баллончиксенчен пӗрӗхтереҫҫӗ?

- Пуҫӗсенчи таракансене пӗтерме...

Шурӑ лашапа килекен принца кӗтекен принцессӑсене пӗлсе тӑма - лаша ӑксе вилчӗ, ҫура-нах килетӗп. Кӗтӗр.

Нумай пулмасть кӑна-ха каҫхи вунӑ сехетре сӑрланма кӑна пуҫлаттӑмчӗ, халӗ вара - ҫавӑнатӑп. Ватӑлатӑп ахӑртнех...

- Эсир мӗншӗн йӑттӑра Качака таки тесе ят панӑ?

- Ӑна урамра чӗнетӗн те пур арсын та ҫавӑранса пӑхат. Мана питӗ килӗшет.

Пасарта кинемей панулми сута.

- Панулми! Панулми! Чернобыльтен илсе килнӗ!

- Эсӗ, кинемей, ку ҫимӗҫе ӑҫтан илсе килнине ан шарла - пачах та сутайман капла.

- Эй, туянаҫҫӗ, мӗнлерех туянаҫҫӗ - пуҫлӑх валли тесе черет тӑрса илеҫҫӗ!

"Аллӑ хыҫҫӑн пурнӑҫ пуҫланат кӑна-ха", - шухӑшла-лат чиперук черкке тултарнӑ май.

- Ӑнланмастӑп-ха: мӗнле пурӑнатӑр эсир мӑшӑрпа - иксӗр те расна пӗлӗмсенче ҫывӑратӑр?

- Мӗнех вара? Кӑмӑлӗ пур чухне улӑшка мана хӑй патне шӑхӑрса чӗнсе илет.

- Хӑвӑн кӑмӑл пур чухне вара?

- Кӑшкӑратӑп.

- Мӗн тесе?

- "Леха, ӑнсӑртран ҫавӑнта эсӗ шӑхӑрмарӑн-и?" - тесе.

Пӗлӗме хӗр пӗрчи чупса кӗрет.

- Анне, аттене тем пулчӗ. Почтальон килсе кайрӗ, посылка парса хӑварчӗ те вӑл тӑн ҫухатса кайса ӑкрӗ. Аллинче темӗнле хут татки.

- Тинех!!! - сӑнӗ савӑнӑҫпа ҫуталат хӗрарӑман. - Эпӗ почта урлӑ саккас панӑ кӗрӗк тинех ҫитрӗ эппин!

РЕКЛАМА ТАТА ПӖЛТЕРӖСЕМ

СУТАТӑП ПРОДАЮ

2. АКЦИЯ! БЛОКИ КЕРАМЗИТОБЕ-ТОННЫЕ, пропаренные, вибропрессованные 20x20x40 - 33 руб., 12x20x40 - 28 руб., 9x20x40 - 24 руб. Высокое качество. Доставка манипулятором. **Т. 8-960-307-31-51.**

3. АКЦИЯ! ПЕСОК, ГРАВМАССУ, щебень, керамзит. По низким ценам. Доставка. **Т. 8-960-307-31-51.**

4. Немецкие ПЛАСТИКОВЫЕ ОКНА. Низкие цены. Пенсионерам скидки. Замер. Доставка - бесплатно. Без вых. **Т. 8-987-576-65-62.**

5. Блоки керамзитобетонные 20x20x40, 12x20x40, 9x20x40 пропаренные, гидро-вибропрессованные заводские от производителя - недорого, **цемент, песок.** Доставка. Разгрузка. Без выходных. Кассовый чек, документы. **Т. 8-960-301-63-74.**

7. ГРАВМАССУ, ПЕСОК, щебень, керамзит, чернозём. Дёшево. Доставка. **Т.: 8-903-358-17-70, 8-927-668-97-13, 38-97-13.**

8. Гравмассу, песок, щебень, торф, кирпичный бой, керамблок, керамзит. Пенсионерам, уч. ВОВ - скидки. **Т. 8-905-199-01-22.**

9. Гравмассу, песок, щебень, керамзит. Дёшево. Доставка. **Т.: 8-903-358-30-21, 44-30-21.**

10. Сетку-рабицу от производителя - более 80 видов, сетку сварную - более 30 видов, **профнастил, гвозди, столбы, проволоку.** Изготовление ворот, калиток. Доставка. Выездная сварка /генератор/. Грузоперевозки. **Т.: 68-05-67, 34-70-70.**

11. Срубы для бани. **Т. 37-28-74.**

15. Кирпич, блоки. **Т. 89613393363.**

21. Керамблоки, гравмассу, песок. **Т.: 89033456307, 89176757528.**

22. Немецкие ПЛАСТИКОВЫЕ ОКНА. Низкие цены. Пенсионерам скидки. Замер, доставка - бесплатно. Без вых. **Т. 89278558355.**

23. Гравмассу, песок, бой кирпича, щебень. Д-ка. **Т. 89061355241.**

26. КЕРАМБЛОКИ /20x20x40, 12x20x40, 10x20x40/, керамзит в мешках, **цемент, кирпич, к/кольца.** Доставка. **Т. 8-903-346-85-56.**

29. Картофелекопалки, косилки, грабли, пресс-подборщики, плуги, фрезы, погрузчики и другое. ДОСТАВКА! **Т.: 8-937-375-80-95, 8-937-955-98-02.**

30. Гравмассу, песок, щебень, керамзит. Д-ка. **Т. 89053465671.**

31. Гравмассу, песок, керамзит, кирп. бой. Д-ка. **Т. 89033225766.**

33. Кирпич рядовой, лицевой; керам-блоки, кольца. Доставка. **Т.: 8-906-380-48-35, 8-927-667-46-05.**

Рис шывӗпе

Ҫӑҫ илемне рис шывӗпе тавӑрма пулать. Кӗрпене лайӑх ҫуса кастрюле ямалла, шыв хушмалла. 15-20 минутран шыв шуралӗ. Ӑна контейнера пустарса илмелле. Рис шывне сивӗтмӗшре управмалла. Унпа спрей пек усӑ курмалла.

Кӗлчечек ҫеҫкипе

Кӗлчечек /шӑлан, жасмин/ ҫеҫкине вӗтетмелле. 2 апат кашӑкӗ илсе ҫамарта саррипе, 1 апат кашӑкӗ услам супа пӑтратмалла. Ҫак хутӑша ҫывӑриччен куҫ айне сӗрмелле. Пите ирччен ҫумалла мар. Крема сивӗт-

мӗшре эрнерен ытла упрама юрамасть.

Ҫӗрулмипе

Ҫӗрулми куҫ айӗ тӑртаннине ирттерме пулӑшат. Маска хатӗрлемешкӗн 1 ҫӗрулмие теркӑламалла. Ӑна марльӑпа чӗркесе 10-15 минутлӑха куҫ сине хумалла.

ТӖКӖР УМӖНЧЕ

«ХЫПАР»

Издательство сурчӗ автономии учрежденийӗ

УЧРЕДИТЕЛЬСЕМ: ЧӐВАШ РЕСПУБЛИКИН ИНФОРМАЦИ ПОЛИТИКИН ТАТА МАССӐЛЛӐ КОММУНИКАЦИСЕН МИНИСТЕРСТВИ, ЧӐВАШ РЕСПУБЛИКИН ИНФОРМАЦИ ПОЛИТИКИН ТАТА МАССӐЛЛӐ КОММУНИКАЦИСЕН МИНИСТЕРСТВИН «ХЫПАР» ИЗДАТЕЛЬСТВО СӖРЧӖ ЧӐВАШ РЕСПУБЛИКИН АВТОНОМИ УЧРЕЖДЕНИЙӖ

Директор - тӗп редактор **В.В.ТУРКАЙ**

Ҫырӑнмалли индекс: 11515

Редактор - **М.М.ИЛЬИНА**

Дежурнӑй редактор - **М.Р.ТУМАЛАНОВА**
Хӑҫата Федерацин ҫыхӑну, информаци технологийӗсен тата массӑллӑ коммуникацисен тытӑмӗнчи тӗрӗслев служби 2013 ҫулхи апрель уйӑхӗн 30-мӗшӗнче ПИ № ФС77-54016 номерпе регистрациленӗ.

РЕДАКЦИПЕ ИЗДАТЕЛЬ АДРЕСӖ:

428019, Шупашкар хули, Иван Яковлев проспекчӗ, 13, Пичет сурчӗ

ЫЙТСА ПӖЛМЕЛЛИ ТЕЛЕФОНСЕМ:

55-07-21, 56-00-67, 56-03-54, 28-83-67, 28-85-33.

Хӑҫатри рекламӑсӑр тӗлӗвлӗ информаци материалӗсем "Реклама синчен" Федераци саккунӗн 2 ст. килӗшӗллӗн "Аталану ҫулӗпе", "Ят-сум", "Еҫ тата ҫын", «Самана таппи» рубрикӑсенче пичетленӗҫҫӗ.
Номере 04.09.2015 алӑ пуснӑ. Пичете графикпа 19 сехет те 30 минутра алӑ пусмалла, 19 сехетре алӑ пуснӑ.
Хӑҫата «Хыпар» Издательство сурчӗ» АУ техника центрӗнче калӑпланӑ, «Чӑваш Ен» ИПК» АО типографийӗнче пичетленӗ.
428019, Шупашкар хули, И.Яковлев проспекчӗ, 13.
56-00-23 - издательство директорӗ.
Тираж 7929. Заказ 3425.

Факс: /8352/ 28-83-70, 56-20-07
Электрон почти: hypar@mail.ru